

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Πρόγραμμα Σπουδών: Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία

Διπλωματική Εργασία

“Ο λόγος υπέρ της Αντάντ στον ελληνικό τύπο (1917-1918). Διασταυρώσεις του εθνικού με τον ευρωπαϊκό μύθο περί του πολέμου”

Ηλέκτρα Γιαννακοπούλου

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Δέσποινα Παπαδημητρίου

Συν-Επιβλέπων καθηγητής: Διονύσιος Τζάκης

Αθήνα, Ιανουάριος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή (“συγγραφέας/δημιουργός”) που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ’οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, “μεταμόρφωση” (downloading), “ανάρτηση” (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κυρία Δέσποινα Παπαδημητρίου, για την πολύτιμη επιστημονική της καθοδήγηση και την αμέριστη στήριξη σε όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής αυτής εργασίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει τα ιδεολογικά και διεθνικά επιχειρήματα στον λόγο υπέρ της Αντάντ των ελληνικών εφημερίδων του 1917 και 1918. Η επιλογή της φιλοβενιζελικής παράταξης να συνταχθεί με την Αντάντ κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, δεν στηρίχθηκε μόνο στα εδαφικά ανταλλάγματα που θα διεκδικούσε η Ελλάδα από τους Συμμάχους μετά το πέρας του πολέμου, αλλά και στους ιδεολογικούς δεσμούς που την συνέδεαν με την φιλελεύθερη και δημοκρατική κουλτούρα της Αγγλίας και της Γαλλίας.

Η εργασία δομείται σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο παρουσιάζεται ο *ευρωπαϊκός μύθος* περί του πολέμου, δηλαδή το ιδεολογικό υπόβαθρο των δύο αντίπαλων στρατοπέδων, των Κεντρικών Δυνάμεων και της Αντάντ.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται ο *ελληνικός μύθος* περί του πολέμου. Το κεφάλαιο χωρίζεται σε τρία υποκεφάλαια. Στο πρώτο παρουσιάζεται η εσωτερική πολιτική ατμόσφαιρα της Ελλάδας από την στιγμή που ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος μέχρι και την συμμετοχή της σε αυτόν στο πλευρό της Αντάντ. Κυριαρχούν τα γεγονότα του *Εθνικού Διχασμού*. Στο δεύτερο παρουσιάζεται και αναλύεται το πρωτογενές υλικό της εργασίας, που αποτελείται από άρθρα φιλοβενιζελικών εφημερίδων της περιόδου 1917-1918 και άρθρα ενός αντιβενιζελικού περιοδικού, τα οποία χρησίμευσαν ως αντίλογος στα επιχειρήματα υπέρ της Αντάντ. Το τρίτο υποκεφάλαιο εξετάζει τη στάση που τήρησε απέναντι στην Ελλάδα ο γαλλικός τύπος κατά την διάρκεια του πολέμου.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται οι *ιστοριογραφικοί μύθοι* του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, δηλαδή οι τάσεις που επικράτησαν στην ιστοριογραφία του 20ού και του 21ου αιώνα σε σχέση με τον Μεγάλο Πόλεμο, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση που προτείνει ο Jay Winter. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στην *διεθνή* θέαση της ιστορίας, η οποία εστιάζει στην ταυτόχρονη εξέταση πολλαπλών επιπέδων του πολεμικού γεγονότος και ενδείκνυται για την κατανόηση της διασταύρωσης του ευρωπαϊκού με τον ελληνικό μύθο περί του πολέμου.

Η εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ένα από τα σημεία σύγκλισης του ελληνικού με τον ευρωπαϊκό μύθο περί του πολέμου ήταν οι ιδεολογικοί και πολιτισμικοί δεσμοί που συνέδεαν την Ελλάδα με την Αγγλία και την Γαλλία. Σε αυτούς τους δεσμούς εστίασε ο φιλοβενιζελικός τύπος της εποχής, με στόχο να επηρεάσει την κοινή γνώμη υπέρ της Αντάντ.

Λέξεις κλειδιά

Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, ευρωπαϊκός μύθος περί πολέμου, ελληνικός μύθος περί πολέμου, Αντάντ, φιλοβενιζελικός τύπος, Εθνικός Διχασμός, διεθνική ιστορία.

5

ABSTRACT

The aim of the present study is to highlight the ideological and transnational arguments in favor of the Entente as articulated in Greek newspapers of 1917 and 1918. The choice of the pro-Venizelist camp to align with the Entente during the First World War was not based solely on the territorial gains that Greece hoped to claim from the Allies after the end of the war, but also on the ideological ties that connected it to the liberal and democratic culture of Great Britain and France.

The study is structured into three chapters. The first presents the European myth of the war, namely the ideological background of the two opposing camps, the Central Powers and the Entente.

The second chapter analyzes the Greek myth of the war and is divided into three subchapters. The first outlines the internal political climate in Greece from the outbreak of the First World War until the country's entry into the conflict on the side of the Entente, with particular emphasis on the events of the National Schism. The second presents and analyzes the primary sources of the study, consisting of articles from pro-Venizelist newspapers of the period 1917–1918, as well as articles from an anti-Venizelist periodical, which served as a counter-argument to the pro-Entente discourse. The third subchapter examines the stance adopted by the French press toward Greece during the war.

The third chapter examines the historiographical myths of the First World War, that is, the trends that prevailed in twentieth- and twenty-first-century historiography regarding the Great War, according to the classification proposed by Jay Winter. In addition, reference is made to the transnational perspective of history, which focuses on the simultaneous examination of multiple levels of the wartime event and is particularly suitable for understanding the intersection of the European and the Greek myths of the war.

The study concludes that one of the points of convergence between the Greek and the European myth of the war lay in the ideological and cultural ties linking Greece with Great Britain and France. It was precisely on these ties that the pro-Venizelist press of the period focused, with the aim of shaping public opinion in favor of the Entente.

KEYWORDS

First World War, European myth of the war, Greek myth of the war, Entente, pro-Venizelist press, National Schism, transnational history.

6

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT.....	5
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΜΥΘΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΜΥΘΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	14
Α. Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.....	14
Β. Ο τύπος.....	17
Γ. Ο γαλλικός τύπος.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ..	30
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	34
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	35

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε μία τεράστια στρατιωτική σύρραξη αλλά και μία πολύ μεγάλη ιδεολογική σύγκρουση, αυτή των παλαιών Αυτοκρατοριών των Κεντρικών Δυνάμεων απέναντι στις φιλελεύθερες και δημοκρατικές Δυνάμεις της Αντάντ. Η κάθε μία από τις αντίπαλες πλευρές οργάνωσε μεθοδικά τη δική της εκστρατεία προπαγάνδας και υπεράσπισης των δικαίων της, προκειμένου να εδραιώσει το δικό της αφήγημα και να δικαιολογήσει τις ενέργειές της.

Η θέση της Ελλάδας μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα υπήρξε πολύ ιδιαίτερη και δύσκολη, γιατί η χώρα βρέθηκε σε εσωτερικό πολιτικό διχασμό με αφορμή την θέση της στο πλευρό του ενός ή του άλλου εκ των αντιμαχόμενων. Τα δύο αντίπαλα “στρατόπεδα”, αυτό του βασιλιά Κωνσταντίνου και εκείνο του Βενιζέλου, κατέθεταν τα αντίστοιχα επιχειρήματά τους και επηρέαζαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Η εργασία αυτή έχει ως στόχο να εξετάσει το κατά πόσον ο ευρωπαϊκός μύθος περί του πολέμου και συγκεκριμένα οι αντιλήψεις της Αντάντ άσκησαν επίδραση στην ελληνική κοινή γνώμη μέσα από τις εφημερίδες (προφανώς τις φιλοβενιζελικές), έτσι όπως επηρέασαν την κοινή γνώμη και στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, ώστε να αποκτήσουν ερείσματα ανάμεσα στον άμαχο πληθυσμό και παράλληλα να ενισχύσουν το ηθικό των στρατιωτών.

Η ανά χείρας εργασία χωρίζεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο *Ο ευρωπαϊκός μύθος περί του πολέμου*, εξετάζει τις ιδεολογικές ζυμώσεις, την προπαγάνδα, την επιστράτευση των διανοουμένων και των επιστημόνων του κάθε ενός από τα δύο στρατόπεδα με στόχο την υπεράσπιση των αιτημάτων τους και των ιδεολογιών τους, πριν και κατά την διάρκεια του πολέμου. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον κυριαρχούν τα δίπολα της βαρβαρότητας και του πολιτισμού, του αυταρχισμού και της δημοκρατίας, που αποδίδονται στις Κεντρικές Δυνάμεις και την Αντάντ αντιστοίχως. Επιπλέον, εξετάζεται ο ρόλος των επιστημόνων από διαφορετικά πεδία, των διανοουμένων, των δημοσιογράφων και εκδοτών μέσα στον μηχανισμό της προπαγάνδας της κάθε πλευράς. Στο τέλος γίνεται και μία αναφορά στην *μουσειοποίηση* του πολέμου και την διαχείριση της *πολεμικής κληρονομιάς*.

Το δεύτερο κεφάλαιο, που έχει τίτλο *Ο ελληνικός μύθος περί του πολέμου*, χωρίζεται σε τρία υποκεφάλαια: α. *Η θέση της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, όπου εξετάζεται η

εσωτερική πολιτική κατάσταση της χώρας από την στιγμή που ξέσπασε ο πόλεμος το 1914 μέχρι την συμμετοχή της στις πολεμικές επιχειρήσεις και τις στρατιωτικές επιτυχίες της στο πλευρό της Αντάντ. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο χρονικό του Εθνικού Διχασμού και στις σχέσεις της Ελλάδας με την Αντάντ. β. *Ο τύπος*, όπου παρουσιάζονται οι ελληνικές εφημερίδες της εποχής, διαιρεμένες σε φιλοβενιζελικές και αντιβενιζελικές. Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται και η παρουσίαση και ανάλυση του πρωτογενούς υλικού της εργασίας που αποτελείται από άρθρα της περιόδου 1917-1918, τα οποία περιέχουν ιδεολογικά επιχειρήματα υπέρ του αφηγήματος της Αντάντ. Επιπλέον, θεωρήσαμε σημαντικό να παραθέσουμε και άρθρα ενός έγκυρου περιοδικού της αντιβενιζελικής παράταξης, ως αντίλογο στον λόγο υπέρ της Αντάντ, για να έχουμε μία ευρύτερη εικόνα του ιδεολογικού και πολιτικού κλίματος της εποχής. γ. *Ο γαλλικός τύπος*, όπου εξετάζεται το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των γαλλικών εφημερίδων απέναντι στην Ελλάδα της εποχής, την στάση της έναντι του πολέμου, κυρίως κατά το διάστημα της επίσημης ουδετερότητας της χώρας. 8

Το τρίτο κεφάλαιο έχει τίτλο *Οι ιστοριογραφικοί μύθοι του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου* και αναφέρεται στις γενιές των ιστορικών που έγραψαν για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα και κατά τις αρχές του 21ου, έτσι όπως τις διακρίνει ο ιστορικός Jay Winter, ο οποίος επιμελήθηκε το τρίτομο μνημειώδες έργο με τίτλο *The Cambridge History of the First World War*. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται οι διαφορετικές οπτικές του πολέμου που προέβαλε κάθε γενιά παράλληλα με τα σημαντικότερα έργα της κάθε μίας. Στο τελευταίο τμήμα του κεφαλαίου εξετάζεται η θέση της *διεθνικής ιστορίας (transnational history)* στην αφήγηση του πολέμου, ως μία πλήρης θέαση του σφαιρικού φαινομένου του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Το πρωτογενές υλικό της παρούσας εργασίας αντλείται από τις εφημερίδες *Εστία*, *Πατρίς* και κυρίως από την *Νέα Ελλάδα*, καθώς και από το περιοδικό *Πολιτική Επιθεώρησης* και καλύπτει την περίοδο των ετών 1917 και 1918. Τα άρθρα των εφημερίδων υποστηρίζουν την Αντάντ και την συμμετοχή της Ελλάδας στο πλευρό των Συμμάχων. Αυτό που τα διακρίνει είναι η υπέρβαση του έθνους-κράτους και των εδαφικών ανταλλαγμάτων που θα μπορούσε να διεκδικήσει η Ελλάδα στις μεταπολεμικές συνθήκες της ειρήνης. Εστιάζουν στους άρρηκτους πολιτισμικούς και ιδεολογικούς δεσμούς που συνδέουν την Ελλάδα με την Αγγλία και την Γαλλία κυρίως, οι οποίες φέρουν τον τίτλο των *προστατίδων δυνάμεων* από την εποχή της Επανάστασης του 1821. Τα ιδανικά των Συμμάχων και της Ελλάδας, ο φιλελευθερισμός, η δημοκρατία, ο ανθρωπισμός, η αυτοδιάθεση των λαών, έρχονται σε αντίθεση με την “βαρβαρότητα” και τον αυταρχισμό των Γερμανών και των συμμάχων τους. Από την άλλη, τα άρθρα της *Πολιτικής Επιθεώρησης*, ενός έγκυρου εντύπου της αντίπαλης πλευράς (αντιβενιζελικής), παρουσιάζονται ως αντίλογος της υπεράσπισης της Αντάντ και εκθέτουν μία διαφορετική οπτική, εκείνη που έβλεπε τους Συμμάχους όχι ως *προστάτες* της Ελλάδας, αλλά ως *τυράννους* που παραβίαζαν συστηματικά την εδαφική της ακεραιότητα και την εθνική της ανεξαρτησία.

Ακολουθεί το Συμπέρασμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΜΥΘΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δεν στηρίχθηκε μόνο σε στρατιωτικά και οικονομικά διακυβεύματα, αλλά και σε θεμελιώδεις αντιθέσεις μεταξύ των συμμαχιών, που είχαν να κάνουν με ιδεολογίες, νοοτροπίες, εθνικές αναπαραστάσεις και επιστημονικές κατακτήσεις. Για πρώτη φορά η επιστημονική γνώση επιστρατεύτηκε τόσο μαζικά για να εξυπηρετήσει πολεμικούς σκοπούς. Εκτός από την επιστήμη, ένας δεύτερος παράγοντας υπεροχής στην αναμέτρηση των δύο συμμαχιών υπήρξε η πληροφορία και η χρήση της προς υπεράσπιση των “δικαίων” των αντιμαχόμενων. Η σύγκρουση εστιάστηκε τόσο στην επιστημονική γνώση και σκέψη, όσο και στην διαφοροποίηση ανάμεσα στις εθνικές κουλτούρες, πράγμα που επιβεβαιώνει και η αντιπαράθεση των όρων *kultur* και *civilisation* σε κείμενα της εποχής¹. Η κατασκευή των διαφορετικών μύθων περί του πολέμου δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα της προπαγανδιστικής δράσης που ασκούσαν και τα δύο στρατόπεδα, αλλά κυρίως της σύγκρουσης των αξιακών τους συστημάτων. Θα μπορούσε να ισχυρισθεί κάποιος ότι αυτό που κινητοποίησε τους πληθυσμούς της Ευρώπης το 1914 και ιδιαίτερα τους διανοούμενους, να υποστηρίξουν την συμμετοχή στον Μεγάλο Πόλεμο, ήταν η διαδικασία της ολοκλήρωσης της εθνικής κουλτούρας των ευρωπαϊκών κρατών, φαινόμενο που είχε ξεκινήσει από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα².

Πέρα όμως από τις εθνικές αναπαραστάσεις, παρατηρήθηκε και η δημιουργία ενός ιδεολογικού δυϊσμού ανάμεσα στους υποστηρικτές της Αντάντ και αυτούς των Κεντρικών Δυνάμεων. Τα δύο στρατόπεδα κατασκεύασαν τα δικά τους στερεοτυπικά σχήματα, τα οποία προωθούσαν ως προαιώνιες και ανυπέρβλητες διαφορές. Από την μια μεριά υπήρχε το πνεύμα του 1914 που συνδεόταν με τις Κεντρικές Δυνάμεις και από την άλλη οι ιδέες του 1789, που σχετίζονταν με την Αντάντ. Σύμφωνα με την γερμανική οπτική, ο όρος *Kulturnation*, η υπεροχή της κοινότητας πάνω στο άτομο, το να θέλει κάποιος να είναι Γερμανός, το ηρωικό ιδεώδες και η θυσία για το κοινό συμφέρον, έρχονταν σε αντίθεση προς τα ιδανικά του Διαφωτισμού, που συνδέονταν με τον μερκαντιλισμό, τον ατομικισμό και γενικότερα με την δημοκρατική παράδοση και τις φιλελεύθερες αξίες της Γαλλίας και της

1 Rasmussen, (2014) σελ. 390.

2 Rasmussen, (2014), σελ.392.

Αγγλίας³. Οι αντιθέσεις ωστόσο, δεν περιορίζονταν στην σχέση των Γερμανών με τους Άγγλους και τους Γάλλους, αλλά έπαιρναν μεγαλύτερες διαστάσεις όταν γινόταν λόγος για τους *Τεύτονες* από την μια πλευρά και τους *Σλάβους* από την άλλη. Η τελευταία αυτή αντίθεση συνδέθηκε με τον τοπογραφικό όρο της *Mittleuropa*, μίας ευρύτερης ηπειρωτικής περιοχής που απέκλειε τα δύο άκρα της Ευρώπης, το δυτικό και το ανατολικό και είχε γερμανικές και ρωμαϊκές καταβολές⁴.

Όλη αυτή η κατασκευή των πολεμικών μύθων είχε ως αποτέλεσμα την ισχυροποίηση των πολιτισμικών και κοινωνικών δεσμών των εμπόλεμων πληθυσμών και βέβαια την νομιμοποίηση του πολέμου στα μάτια των αμάχων. Οι στρατιώτες καλούνταν να υπερασπισθούν όχι μόνο εθνικά εδάφη, αλλά και πολιτιστικά ιδεώδη και το “δίκαιο” της μιας ή της άλλης πλευράς ή ακόμη και την “αλήθεια”. Τα δίπολα *δίκαιο* εναντίον *δύναμης* και *αλήθεια* εναντίον *ψεύδους* χρησιμοποιήθηκαν και από τις δύο πλευρές από τους πρώτους μήνες του πολέμου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν η παραβίαση της ουδετερότητας του Βελγίου και οι θηριωδίες των στρατιωτών κατά των αμάχων⁵. Πράγματι, η εισβολή στο Βέλγιο υπήρξε ένα από τα πρώτα και επανερχόμενα θέματα που χρησιμοποιήθηκαν από την προπαγάνδα και των δύο πλευρών σε σχέση με το *δίκαιο* του πολέμου. Το *Brave little Belgium* μετατράπηκε από τους Συμμάχους σε *terre sacrée* -κατά την έκφραση του Romain Rolland- και σύμβολο αθωότητας και πολιτισμού, απέναντι στην *furor teutonicus*⁶. Αντιστοίχως, οι Κεντρικές Δυνάμεις μιλούσαν για νόμιμη άμυνα απέναντι σε έναν λαό -τον βελγικό- ελεύθερων σκοπευτών, που μόνον αθώς δεν ήταν. Γερμανοί διανοούμενοι, τόσο δημοσιογράφοι όσο και πανεπιστημιακοί, εξέδωσαν το 1915 την *Λευκή Βίβλο*, που αποσκοπούσε να δικαιώσει τον αγώνα των Κεντρικών Δυνάμεων εναντίον της Αντάντ. Στον Γερμανό ιστορικό Karl Lamprecht ανατέθηκε από τον ίδιο τον αυτοκράτορα να ξαναγράψει και να επανερμηνεύσει την ιστορία του Βελγίου, τονίζοντας αυτήν τη φορά τον υπαρξιακό αγώνα του φλαμανδικού λαού. Ο Lamprecht αναθεώρησε το κλασικό έργο του Henri Pirenne *L' Histoire de la Belgique*, το οποίο υποστήριζε ότι η ανάδυση της βελγικής ταυτότητας υπήρξε προϊόν οικονομικών και κοινωνικών ζυμώσεων και όχι κάποιας εθνικιστικής ιδεολογίας. Το συγκεκριμένο έργο επηρέασε ιστοριογραφικά και την σχολή των Annales. Ο Pirenne την ίδια περίοδο είχε συλληφθεί από την στρατιωτική κυβέρνηση στην Γάνδη. Ο Lamprecht, που ήταν φίλος του Pirenne, πριν τον πόλεμο ήταν αυτός που εισήγαγε το έργο του Βέλγου ιστορικού στην Γερμανία⁷.

Για την ενίσχυση των πολεμικών μύθων της μίας και της άλλης πλευράς, επιστρατεύτηκαν διαφορετικές κατηγορίες διανοουμένων και επιστημόνων, όπως κοινωνιολόγοι, ιστορικοί και φιλόσοφοι. Το 1916 οι Durkheim και Lavissee εξέδωσαν το *Lettres a tous les Français* (*Γράμματα προς όλους τους Γάλλους*), όπου ο Γάλλος κοινωνιολόγος παρότρυνε όλους να συμμετέχουν ενεργά στον πόλεμο, “ο καθένας με τον τρόπο του, ο καθένας σύμφωνα με τα μέσα που διαθέτει”.⁸ Ο Max Weber, ο οποίος ήταν πεπεισμένος για τον αμυντικό χαρακτήρα του πολέμου από την πλευρά της Γερμανίας-όπως άλλωστε και η πλειοψηφία των Γερμανών-

3 Rasmussen, (2014), σελ. 395-396.

4 Rasmussen, (2014), σελ. 396.

5 Rasmussen, (2014), σελ. 396.

6 Rasmussen, (2014), σελ. 399-400.

7 Rasmussen, (2014), σελ. 400.

8 Rasmussen, (2014), σελ. 404.

πρότεινε εσωτερικές αλλαγές για να διασωθεί η ενότητα της χώρας και να επιτευχθεί η νίκη. Η γερμανική αντιπροσωπεία στην Διάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι ζήτησε τη βοήθεια του Weber λόγω της ειδικεισής του στο διεθνές δίκαιο, ενώ αμέσως μετά τον πόλεμο, ο Weber πήρε μέρος στην επεξεργασία του νέου συντάγματος της Γερμανίας της Βαϊμάρης. Στην Γαλλία, κοινωνιολόγοι της σχολής του Durkheim συσπειρώθηκαν γύρω από τον σοσιαλιστή υπουργό εξοπλισμού Albert Thomas, ενώ ο φιλόσοφος Henri Bergson συμμετείχε στις διπλωματικές αποστολές της γαλλικής κυβέρνησης στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1917 και 1918 δίνοντας διαλέξεις υπέρ των Συμμάχων⁹. Η γερμανική προπαγάνδα δεν παρέλειψε να χρησιμοποιήσει και το έργο του Φρίντριχ Νίτσε προς υπεράσπιση των στόχων της, πράγμα που επανέλαβε μερικά χρόνια αργότερα, όταν έπρεπε να εδραιώσει την ιδεολογία του εθνικοσοσιαλισμού. Η αλήθεια είναι ότι πριν το 1914 η πολιτική χρήση του έργου του Νίτσε συνδέθηκε με την αριστερά. Το 1892 ο Franz Mehring, ριζοσπάστης δημοσιογράφος και ιστορικός του SPD, του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας, διατύπωσε την ιδέα ότι η περιφρόνηση που εξέφραζε ο Νίτσε απέναντι στον κόσμο των αστών θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μία “στιγμή μετάβασης προς τον σοσιαλισμό”. Παρόλα αυτά, κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η πολιτική εικόνα του Νίτσε άλλαξε πρόσημο, αφού ο φιλόσοφος αναδομήθηκε ως η κατεξοχήν γερμανική μορφή και μετατράπηκε σε ήρωα της δεξιάς. Ο Τόμας Μαν, αντιλήφθηκε το πνεύμα αυτής της νέας ερμηνείας του έργου του Γερμανού φιλοσόφου και έγραφε στα 1918:

“ η κολοσιαία αρρενωπότητα της ψυχής του (του Νίτσε), ο αντιφεμινισμός του, η αντίθεσή του προς την δημοκρατία, τί θα μπορούσε να είναι πιο γερμανικό;”¹⁰.

Αμέσως μετά την εισβολή των Γερμανών στο Λουξεμβούργο και το Βέλγιο στις 3 Αυγούστου 1914, η Académie des sciences morales et politiques, με συντονιστή τον Henri Bergson, συνήλθε στο Παρίσι (08-08-1914). Ο Bergson, στην ομιλία του, δήλωσε πως “ο αγώνας εναντίον της Γερμανίας είναι αγώνας του πολιτισμού (civilisation), εναντίον της βαρβαρότητας (barbarisme)”. Στις 26 Αυγούστου 1914, στη δήλωση του Bergson απάντησε ο Gerhart Hauptman στην Berliner Tageblatt, λέγοντας ότι η εκστρατεία του γερμανικού λαού είναι μία “συμβολή στην ελευθερία και την πρόοδο” και ότι ο Bergson ήταν “φιλόσοφος του σαλονιού”. Μεταξύ 25 και 28 Αυγούστου του 1914, οι Γερμανοί κατέστρεψαν την πόλη Λουβέν και έκαψαν την πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη της. Μετά από αυτό, ο Romain Roland έγραψε μία ανοιχτή επιστολή στον Hauptman, που δημοσιεύθηκε την 1η Σεπτεμβρίου στην Journal de Geneve. Μεταξύ άλλων, έγραφε:

“...Δεν ικανοποιηθήκατε με ό,τι κάνατε στο ζωντανό Βέλγιο, αλλά θελήσατε να κηρύξετε πόλεμο και στους νεκρούς. Βομβαρδίσατε τον Mechelen, βάλατε φωτιά στον Rubens...Μα ποιοι είστε τελικά; Και με ποιο όνομα θέλετε να σας απευθύνονται οι άλλοι, αφού αρνείστε τον τίτλο των βαρβάρων; Είστε τα εγγόνια του Goethe ή του Attila;”¹¹.

Ένας άλλος κλάδος που την εποχή εκείνη έκανε την εμφάνισή του στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, η ψυχολογία, χρησιμοποιήθηκε ποικιλοτρόπως από τους εμπόλεμους. Στην Ιταλία, ο φραγκισκανός ψυχολόγος Agostino Gemelli μελέτησε το ηθικό των στρατιωτών και

9 Rasmussen, (2014), σελ. 406.

10 Whyte, (2008), σελ. 176.

11 Fitzi, (2017), σελ. 114-115.

την επιρροή της προπαγάνδας, στηριζόμενος στην ψυχολογία του πλήθους και πιο συγκεκριμένα, στο έργο του Gustave Le Bon *Enseignements psychologiques de la guerre européenne*. Η ψυχολογία δεν κινητοποιήθηκε μόνο για να επανορθώσει την δυσαρέσκεια που προκάλεσε ο πόλεμος στους στρατιώτες και τους αμάχους, αλλά και για να προετοιμάσει και να στηρίξει το ίδιο το πεδίο της μάχης. Στην Γερμανία, οι Walther Moede και Wilhelm Wirth χρησιμοποίησαν μεθόδους της πειραματικής ψυχολογίας προκειμένου να επιλέξουν οδηγούς στρατιωτικών οχημάτων και πιλότους. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο Robert Yerkes, πρόεδρος της American Psychological Association, συνέταξε τα πρώτα μη λεκτικά τεστ ευφυΐας, τα οποία εφαρμόστηκαν σε ένα εκατομμύριο Αμερικανούς στρατιώτες. Στην Γαλλία, ο Jean- Maurice Lahy εφάρμοσε στο μέτωπο ψυχοτεχνικές μεθόδους για την επιλογή των πυροβολητών. Οι ψυχολόγοι βασίστηκαν επίσης στις μελέτες της Πολωνής Josefa Ioteyko πάνω στην φυσιολογία της κόπωσης, προκειμένου να υπολογίσουν την ένταση της εξάντλησης του στρατιώτη στην μάχη¹².

Η επιστήμη της γεωγραφίας αποτέλεσε άλλο ένα μέσο προπαγάνδας το οποίο τροφοδοτούσε τον πόλεμο. Ο ρόλος των γεωγράφων υπήρξε πολύ σημαντικός, γιατί ήταν εκείνοι που όριζαν τα γεωπολιτικά διακυβεύματα, άρα και τους πολεμικούς στόχους των αντιμαχόμενων. Στην Γερμανία η κίνηση της *Kriegsgeographie*, δηλαδή της πολεμικής γεωγραφίας, παρουσίασε επιχειρήματα σχετικά με τα ανατολικά σύνορα, προκειμένου να δικαιολογήσει την κατάληψη της Πολωνίας, μέσα στο πλαίσιο της *Landeskundliche Kommission* στην Βαρσοβία το 1914. Εκεί διατυπώθηκαν γεωπολιτικές θεωρίες όπως αυτή της *Mitteleuropa* (Μέσης Ευρώπης) ή της *Zwischeneuropa* (μέσης ή ενδιάμεσης Ευρώπης). Γεωγραφικές αποστολές πραγματοποιήθηκαν και σε άλλα κατεχόμενα εδάφη, όπως η Μακεδονία το 1917 και η Ρουμανία το 1918. Στο στρατόπεδο των Συμμάχων οι πολιτικές δυνάμεις συνέστησαν εξειδικευμένες ομάδες για να μελετήσουν τα σύνορα της μεταπολεμικής Ευρώπης από το 1917 και ύστερα. Στην Γαλλία, το 1917 συστάθηκε η *Comité d' études de Paris*, από τους Joseph Vidal de la Blache και Emmanuel de Martonne. Στις Ηνωμένες Πολιτείες την ίδια χρονιά δημιουργήθηκε από τον W. Wilson η *Inquiry*, ένας οργανισμός που απασχολούσε γεωγράφους, ιστορικούς, κοινωνιολόγους, πολιτικολόγους, ειδικούς στις επιστήμες της γης κ.ά. Και οι δύο αυτοί οργανισμοί είχαν ως στόχο να παρουσιάσουν τεκμηριωμένες διεκδικήσεις στην Διάσκεψη της Ειρήνης και να χαρτογραφήσουν την μεταπολεμική Ευρώπη¹³.

Όπως είναι φυσικό, από την διάδοση της πολεμικής κουλτούρας δεν θα μπορούσαν να απουσιάζουν οι δημοσιογράφοι και οι εφημερίδες. Οι δημοσιογράφοι συνεργάστηκαν με τις υπηρεσίες της προπαγάνδας στον έλεγχο της κοινής γνώμης και, όπως και πολλοί από τους στρατευμένους συγγραφείς, συμμετείχαν στην λογοκρισία. Η συνεργασία με ικανούς και έμπιστους λογοκριτές υπήρξε βασικό ζητούμενο κυρίως από τα κράτη που αντιμετώπιζαν εσωτερικές φυγόκεντρες τάσεις. Μια τέτοια δύναμη ήταν η Αυστροουγγαρία, όπου ο αυτοκράτορας ήλεγχε την κοινή γνώμη όχι τόσο μέσω της προπαγάνδας, αλλά μέσω του αυστηρού ελέγχου της πληροφορίας. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι δημοσιογράφοι έχαναν σταδιακά το κύρος τους απέναντι στους πολίτες, εξαιτίας της προπαγανδιστικής τους ρητορικής που έπαιρνε την μορφή της “πλύσης εγκεφάλου”. Παρόλα αυτά, η συμμετοχή

12 Rasmussen, (2014), σελ. 406-407.

13 Rasmussen, (2014), σελ. 407-408.

τους στα πολεμικά τεκταινόμενα εντάθηκε σημαντικά όταν άρχισαν να στέλνουν στο μέτωπο τους πολεμικούς ανταποκριτές¹⁴. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εμπλοκής της δημοσιογραφίας με την εξωτερική πολιτική και την διπλωματία είναι αυτό του λόρδου Northcliffe, ιδιοκτήτη της Daily Mail και των Times στην Μεγάλη Βρετανία, ο οποίος τον Φεβρουάριο του 1918 αποδέχθηκε την πρόταση του Βρετανού πρωθυπουργού να διευθύνει την βρετανική προπαγάνδα εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων, ιδρύοντας το Enemy Propaganda Department. Το γεγονός αυτό συνδυάστηκε με την ανάρρηση του λόρδου Beaverbrook, ιδιοκτήτη της εφημερίδας Daily Express, στην θέση του πρώτου Υπουργού Πληροφοριών της Μεγάλης Βρετανίας. Οι δύο δημοσιογράφοι έπαψαν να εστιάζουν στην έμμεση προπαγάνδα που στόχευε την βρετανική ελίτ -τον κύριο διαμορφωτή της κοινής γνώμης- και αποτελούσε την μέθοδο που εφάρμοζε το Foreign Office από την έναρξη του πολέμου, για να στραφούν απευθείας προς τις μάζες, δηλαδή την ίδια την κοινή γνώμη¹⁵.

Άλλοι ενδιάμεσοι ανάμεσα στα μέτωπα των μαχών και τον άμαχο πληθυσμό ήταν οι εκδότες. Οι ευρωπαϊκές κοινωνίες της εποχής κατακλύστηκαν κυριολεκτικά από τα βιβλία, τα φυλλάδια, τις μπροσούρες, τις αφίσες της πολεμικής προπαγάνδας. Τα κείμενα για τον πόλεμο πολλαπλασιάστηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα και μέσα στο πλαίσιο των εκδοτικών “συλλογών” που ήταν αφιερωμένες στο πολεμικό γεγονός¹⁶.

Η μεγάλη εκδοτική παραγωγή εντασσόταν στο γενικότερο πλαίσιο της δημιουργίας της κληρονομιάς (*patrimoine*). Κατά τον Μεγάλο Πόλεμο παρατηρήθηκε μία νέα ιστοριογραφική πρακτική: αυτή της γραφής της ιστορίας σε πραγματικό χρόνο, με την προσθήκη εκ μέρους των συγγραφέων των προσωπικών τους εμπειριών (*memoires*). Οι βιβλιοθήκες της Ευρώπης και της Αμερικής άρχισαν να συλλέγουν μανιωδώς “ίχνη του πολέμου”, να κατασκευάζουν μέσα τεκμηρίωσης, να παράγουν αρχεία. Η πρώτη βιβλιοθήκη που ανακοίνωσε την πρόθεσή της να εξαντλήσει την συλλογή πολεμικών τεκμηρίων σε παγκόσμια κλίμακα ήταν η *Weltkriegsbucherei* του Βερολίνου, ενώ ακολούθησαν το παράδειγμά της βιβλιοθήκες στην Στουτγάρδη, το Μόναχο, την Ιένα, και την Λειψία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες έγινε κάτι αντίστοιχο, με την ίδρυση της Hoover War Collection στο πανεπιστήμιο του Stanford¹⁷.

Ένας διαφορετικός τρόπος πολεμικής και ταυτόχρονα πολιτισμικής κινητοποίησης ήταν η *μουσειοποίηση* του πολέμου: προπαγανδιστικές-πατριωτικές εκθέσεις που μετακινούνταν από πόλη σε πόλη στην Γερμανία ή ακόμη και συλλογές από υλικά ίχνη και υπολείμματα των μαχών. Το Imperial War Museum στο Λονδίνο, υπό την διπλή ιδιότητα του μουσείου και της βιβλιοθήκης, αρχικά βασίστηκε σε ιδιωτικές συλλογές, ενώ αργότερα πέρασε στην δικαιοδοσία του βρετανικού Κοινοβουλίου. Κι άλλες ιδιωτικές συλλογές, όπως αυτή του ζεύγους Leblanc στην Γαλλία ή αυτή του Richard Franck στην Γερμανία, κατά την διάρκεια του πολέμου μουσειοποιήθηκαν. Αυτού του είδους τα μουσεία είχαν αναλάβει έναν διπλό στόχο: αφενός να εδραιώσουν ένα αφήγημα για την *αλήθεια* σε σχέση με τον πόλεμο και αφετέρου, να στηρίζουν το αφήγημά τους στην έκθεση υλικών ενθυμίων του πολέμου. Τα υλικά θραύσματα της μνήμης του πολέμου ενδύονταν με το στοιχείο του *ιερού* (*sacré*), είτε αποτελούσαν απομεινάρια είτε παρουσιάζονταν ως τρόπαια. Με αυτόν τον τρόπο, η

14 Rasmussen, (2014), σελ. 408.

15 Taylor, (1999), σελ. 5-6.

16 Rasmussen, (2014), σελ. 408.

17 Rasmussen, (2014), σελ. 408-409.

κληρονομιά (*patrimoine*) εξελίχθηκε σε θεμελιώδες συστατικό των πολιτισμικών παραδόσεων και ταυτοτήτων του πολέμου¹⁸.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΜΥΘΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Α. Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Όταν ξεκίνησε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, η Ελλάδα βρισκόταν σε μία ιδιαίτερη ιστορική στιγμή. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι είχαν λήξει έναν χρόνο νωρίτερα και στο εσωτερικό της χώρας γίνονταν προσπάθειες να ενσωματωθούν στο κράτος τα νέα εδάφη, ενώ στο εξωτερικό το φλέγον ζήτημα ήταν οι τεταμένες σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, λόγω του status quo των νησιών του Αιγαίου, αλλά και εξαιτίας των μαζικών διώξεων που υφίσταντο οι Έλληνες της Μικράς Ασίας και της ανατολικής Θράκης από τις οθωμανικές αρχές. Το ζήτημα της θέσης της Ελλάδας απέναντι στον πόλεμο έφερε στην επιφάνεια την απόλυτη διάσταση ανάμεσα στις απόψεις του βασιλιά Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο Κωνσταντίνος υποστήριζε την ουδετερότητα, διότι θεωρούσε την Γερμανία πολύ ισχυρή στρατιωτικά, ενώ ο Βενιζέλος διέβλεπε την νίκη των δυνάμεων της Αντάντ και προωθούσε την συστράτευση με αυτές, προκειμένου η Ελλάδα να λάβει μέρος στις μεταπολεμικές διαπραγματεύσεις και να διεκδικήσει νέα εδάφη¹⁹.

Τελικά η θέση που ανακοινώθηκε επισήμως σε διπλωματικό επίπεδο ήταν αυτή της ουδετερότητας, ενώ απέναντι στους Σέρβους, με τους οποίους είχε υπογραφεί το 1913 συμμαχική συνθήκη²⁰, η Ελλάδα κήρυξε στάση *ευμενούς ουδετερότητας*, με σκοπό να υποστηρίξει την Σερβία σε περίπτωση που η Βουλγαρία στρεφόταν εναντίον της. Τον Οκτώβριο του 1914, η Οθωμανική Αυτοκρατορία εισήλθε στον πόλεμο υποστηρίζοντας τις Κεντρικές Δυνάμεις και ο Βενιζέλος ήταν πλέον απόλυτα πεπεισμένος ότι η Ελλάδα έπρεπε να συνταχθεί με την Αντάντ για να συμμετέχει σε ενδεχόμενο διαμοιρασμό των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τους πρώτους μήνες του 1915, οι Σύμμαχοι έκαναν πρόταση στον Βενιζέλο για συμμετοχή της Ελλάδας στην επικείμενη εκστρατεία τους στα Δαρδανέλλια προσφέροντάς του σημαντικές αντιπροσφορές. Ο Κωνσταντίνος όμως και οι

18 Rasmussen, (2010), σελ. 409.

19 Λεμονίδου, (2020), σελ. 168-169.

20 Η συνθήκη αυτή όριζε ότι κάθε συμβαλλόμενο μέρος όφειλε να παράσχει βοήθεια στο άλλο σε περίπτωση επίθεσης από τρίτη χώρα και να μην συνάψει ξεχωριστή ειρήνη με την επιτιθέμενη χώρα, παρά μόνο από κοινού με το δεύτερο συμβαλλόμενο μέρος. Η συνθήκη είχε δεκαετή ισχύ και ήταν μυστική. Σχετικά βλ. Βερέμης, Κολιόπουλος, (2006), σελ. 325-326.

συνεργάτες του -ιδιαίτερος ο Ι. Μεταξάς- δεν αποδέχθηκαν τις προτάσεις, με συνέπεια την παραίτηση του Βενιζέλου (6 Μαρτίου 1915). Η χώρα βρισκόταν πλέον σε εσωτερική πολιτική δοκιμασία²¹.

Τον Ιούνιο του 1915 έγιναν νέες εκλογές με νικητές τους Φιλελεύθερους, αλλά ο Βενιζέλος ανέλαβε καθήκοντα πρωθυπουργού μετά από σχεδόν τρεις μήνες, λόγω ασθένειας του Κωνσταντίνου. Σε διπλωματικό επίπεδο, σημαντικό γεγονός ήταν η είσοδος της Ιταλίας στον πόλεμο την άνοιξη του 1915 υπέρ της Αντάντ και η μυστική συμφωνία του Λονδίνου στις 26 Απριλίου 1915, με την οποία η γειτονική χώρα εξασφάλιζε από τους Συμμάχους παροχές στον χώρο των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου. Παρ'όλα αυτά, η εκστρατεία στην Καλλίπολη δεν έφερε αποτελέσματα και η Αντάντ παραιτήθηκε ουσιαστικά από τον στόχο της κατάληψης των Στενών²².

Στις 6 Σεπτεμβρίου 1915 η Βουλγαρία συμμάχησε με τις Κεντρικές Δυνάμεις. Αυτό υπήρξε και το πιο αποφασιστικό γεγονός για την ελληνική πολιτική, εξωτερική και εσωτερική. Όπως ήταν φυσικό, η Βουλγαρία κηρυξε άμεσα τον πόλεμο στην Σερβία και η Ελλάδα βρέθηκε υποχρεωμένη να υπερασπιστεί την Σερβία βάσει της συμμαχικής συνθήκης του 1913. Η δύναμη που απαιτείτο να αναπτύξει η Ελλάδα στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα ήταν της τάξεως των 150.000 ανδρών. Ο Βενιζέλος, μη δυνάμενος να στείλει στρατεύματα αυτού του μεγέθους στα σύνορα, κατέφυγε στην βοήθεια των Συμμάχων, ζητώντας τους να στείλουν εκείνοι αγγλικά και γαλλικά στρατεύματα. Η Αντάντ, η οποία αντιμετώπιζε δυσκολίες στην περιοχή των Βαλκανίων, δέχτηκε την πρόταση και έστειλε στρατεύματα στην Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 1915. Η αντίδραση του Κωνσταντίνου και η έντονη διαφωνία του με τον Βενιζέλο για το ζήτημα της απόβασης των αγγλογαλλικών στρατευμάτων στην Θεσσαλονίκη, οδήγησε σε δεύτερη παραίτηση του Βενιζέλου στις 5 Οκτωβρίου 1915²³.

Στο σημείο αυτό η Ελλάδα βρέθηκε σε πολύ επικίνδυνη θέση, γιατί, ενώ επισήμως ήταν ουδέτερη χώρα, δέχτηκε στο έδαφός της στρατεύματα της Αντάντ. Οι Κεντρικές Δυνάμεις θα μπορούσαν να θεωρήσουν την απόβαση στην Θεσσαλονίκη ως παραβίαση της εθνικής κυριαρχίας ουδέτερης χώρας, όπως ακριβώς είχε γίνει με την Γερμανία, όταν η τελευταία παραβίασε την ουδετερότητα του Βελγίου. Παράλληλα, η κυβέρνηση του Αλεξάνδρου Ζαΐμη που σχηματίστηκε μετά την παραίτηση του Βενιζέλου, ξεκαθάρισε ότι δεν θα εκπληρούσε τις υποχρεώσεις της απέναντι στην Σερβία²⁴. Η θέση αυτή δεν μεταβλήθηκε ούτε όταν η Βουλγαρία πραγματοποίησε επίθεση εναντίον των Σέρβων. Όπως ήταν φυσικό, οι σχέσεις της Αντάντ με την επίσημη κυβέρνηση της Ελλάδας εντάθηκαν σημαντικά²⁵.

Το επόμενο χρονικό διάστημα η χώρα περιήλθε σε κατάσταση πολιτικού διχασμού. Τον Δεκέμβριο του 1915 έγιναν νέες εκλογές, στις οποίες δεν συμμετείχαν οι Φιλελεύθεροι. Η νέα βουλή αμφισβητήθηκε από τον Βενιζέλο ως προς την αντιπροσωπευτικότητα και την νομιμότητά της²⁶. Το κλίμα επιβαρύνθηκε και από την Αντάντ, η οποία με την αιτιολογία της ασφάλειας και της οργάνωσης των στρατευμάτων της, παρενέβαινε δυναμικά στο ελληνικό

21 Λεμονίδου, (2020), σελ. 169-170.

22 Λεμονίδου, (2020), σελ. 170-171.

23 Λεμονίδου, (2020), σελ. 171-172.

24 Βερέμης, Κολιόπουλος, (2006), σελ. 343.

25 Λεμονίδου, (2020), σελ. 172-173, Βερέμης, Κολιόπουλος, (2006), σελ. 345.

26 Βερέμης, Κολιόπουλος, (2006), σελ. 345.

έδαφος. Χαρακτηριστική αυτής της στάσης υπήρξε η κατάληψη της Κέρκυρας από τα συμμαχικά στρατεύματα τον Ιανουάριο του 1916 με την δικαιολογία ότι το νησί θα προσέφερε ασφάλεια στον εξόριστο στρατό της Σερβίας. Ωστόσο, η κορύφωση της ρήξης ανάμεσα στην Αντάντ και την επίσημη ελληνική κυβέρνηση επήλθε όταν οι Κεντρικές Δυνάμεις ζήτησαν (και κέρδισαν!) από την ελληνική ηγεσία την προέλαση γερμανοβουλγαρικού στρατού από την Ανατολική Μακεδονία και την παράδοση του οχυρού Ρούπελ, στις 27 Μαΐου 1916. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στην κατάληψη της Ανατολικής Μακεδονίας από τον στρατό των Γερμανών και των Βουλγάρων, στις διώξεις των κατοίκων από τους εισβολείς και στην αιχμαλωσία και εξορία του Δ' Σώματος Στρατού²⁷.

Μέσα σε αυτήν την εκρηκτική ατμόσφαιρα, στα τέλη Αυγούστου του 1916 οργανώθηκε στην Θεσσαλονίκη το κίνημα της Εθνικής Άμυνας, από φιλοβενιζελικούς αξιωματικούς, οι οποίοι υποστηρίζονταν και από τον στρατηγό Sarrail, που ήταν επικεφαλής της Στρατιάς της Ανατολής. Ο Βενιζέλος, ενώ αρχικά πρόβαλε επιφυλάξεις απέναντι στο κίνημα²⁸, τελικά το αποδέχτηκε και στα τέλη Σεπτεμβρίου ανακοίνωσε την σύσταση επαναστατικής Προσωρινής Κυβέρνησης, η οποία ανέλαβε δράση στην Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 1916. Από την στιγμή αυτή μπορεί κάποιος να μιλήσει για την επίσημη έναρξη του φαινομένου που ονομάστηκε Εθνικός Διχασμός²⁹.

Μετά την σύσταση της επαναστατικής κυβέρνησης του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, οι Σύμμαχοι πέρασαν σε πιο δραστικά μέτρα εναντίον του Κωνσταντίνου και της κυβέρνησης των Αθηνών. Το τελεσίγραφο της Αντάντ, με το οποίο οι Σύμμαχοι απαιτούσαν την παράδοση όπλων και πολεμοφοδίων από την κυβέρνηση, δεν έγινε αποδεκτό από την τελευταία. Αυτό είχε ως συνέπεια την απόβαση δυνάμεων της Αντάντ στον όρμο του Φαλήρου την 1η Δεκεμβρίου του 1916. Η σύγκρουση ανάμεσα στους Συμμάχους και τον τακτικό στρατό της Ελλάδας που υποστηριζόταν από τους φιλοβασιλικούς Επιστράτους³⁰, οδήγησε σε βομβαρδισμό περιοχών της Αθήνας και άφησε πίσω της πλήθος νεκρών. Τα συμμαχικά στρατεύματα τελικά αποχώρησαν, γεγονός που εξελήφθη από τους φιλοβασιλικούς ως αδιαμφισβήτητη νίκη επί των Συμμάχων και του Βενιζέλου. Το επόμενο χρονικό διάστημα, ομάδες οπαδών του Κωνσταντίνου προέβησαν σε βίαιες επιθέσεις εναντίον φιλοβενιζελικών, τα λεγόμενα *Νοεμβριανά*, μιας και τότε ίσχυε το παλαιό ημερολόγιο. Τα *Νοεμβριανά* είχαν τα χαρακτηριστικά εμφυλίου πολέμου³¹.

Μετά από αυτά τα βίαια γεγονότα, οι Σύμμαχοι απέκλεισαν περιοχές που ήλεγχε η κυβέρνηση της Αθήνας και απαίτησαν την μεταφορά των ελληνικών τακτικών

27 Λεμονίδου, (2020), σελ. 173-174.

16

28 Γιατί το κίνημα στρεφόταν κυρίως εναντίον του βασιλιά. Ο Βενιζέλος δεν ήθελε να ηγηθεί κινήματος που θα είχε αντιμοναρχικές προσδοκίες. Βλ. Σχετικά Θ. Βερέμης, Γ. Κολιόπουλος, *Ελλάς, Η σύγχρονη συνέχεια*, σελ. 348, Αθήνα, 2006.

29 Λεμονίδου, (2020), σελ. 174-175.

30 Σύμφωνα με τους Κ. Κωστή και Γ. Μαυρογορδάτο, η Οργάνωση των Επιστράτων αποτέλεσε την πρώτη μαζική πολιτική οργάνωση που είχε κοινά στοιχεία με τα πρωτοφασιστικά και φασιστικά κινήματα άλλων χωρών. Σχετικά βλ. Κ. Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας*, σελ. 558, Αθήνα 2020 και Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση. 1. Οι Επίστρατοι του 1916*, σελ. 134 κ.ε. , Αθήνα 1996. Κατά την Δ. Παπαδημητρίου ωστόσο, οι Επίστρατοι δεν αποτελούσαν φασιστικό κίνημα, αλλά “ένα αντεπαναστατικό κίνημα θεμελιωμένο στην ιδέα της προληπτικής επανάστασης του βενιζελισμού”. Βλ. σχετικά Δ. Παπαδημητρίου, “Οι Επίστρατοι στα χρόνια του πρώτου πολέμου: πολιτική βία και “ακροδεξιές συμπεριφορές”, *Αρχαιοτάξιο*, τχ.16, Νοέμβριος 2014, σελ. 13-23. Αφιέρ. “Η Ακροδεξιά στο φως της ιστορίας”.

31 Λεμονίδου, (2020), σελ. 175-176, Μαυρογορδάτος, (2017), σελ. 96-103.

στρατευμάτων στην Πελοπόννησο. Με τις ενέργειες αυτές ήθελαν να ασκήσουν μεγαλύτερη πίεση στον Κωνσταντίνο προκειμένου να παραιτηθεί. Η απομάκρυνση του βασιλιά αποφασίστηκε στις 19 Απριλίου 1917, στην Διάσκεψη του Σαιν Ζαν ντε Μωριέν. Εκεί συναντήθηκαν οι Λ. Τζωρτζ και Ριμπό με τον πρωθυπουργό της Ιταλίας Π. Μποζέλλι και τον βαρόνο Σ. Σοννίνο, που ήταν επικεφαλής της ιταλικής εξωτερικής πολιτικής. Οι ηγέτες της Αγγλίας και της Γαλλίας κατάφεραν να πείσουν τον Ιταλό ομόλογό τους να αναγνωρίσει την μυστική Συμφωνία του Σάικς -Πικό, η οποία είχε υπογραφεί τον Φεβρουάριο του 1916 και όριζε τις μελλοντικές ζώνες επιρροής της Αγγλίας και της Γαλλίας στην Μέση Ανατολή. Το αντάλλαγμα ήταν η παραχώρηση εκ μέρους τους στην Ιταλία τμήματος της Μικράς Ασίας που περιελάμβανε και την Σμύρνη. Επομένως, η Ιταλία θα έπρεπε να αποδεχτεί την συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο με επικεφαλής τον Βενιζέλο και η Ελλάδα να παραιτηθεί από τις βλέψεις της στην Μικρά Ασία³². Τελικά, στις 11 Ιουνίου του 1917, μετά από συμμαχικό τελεσίγραφο, ο Κωνσταντίνος αποχώρησε από το αξίωμα του βασιλιά, χωρίς όμως να παραιτηθεί³³. Την θέση του πήρε ο γιος του Αλέξανδρος, ενώ ο ίδιος έφυγε από την Ελλάδα. Η εξέλιξη αυτή υπήρξε προϊόν μακρών διαπραγματεύσεων των Συμμάχων, καθώς και ευνοϊκών για τον Βενιζέλο συνθηκών. Μερικές από αυτές ήταν: α) η Ρωσική Επανάσταση και η πτώση του τσαρικού καθεστώτος (ο Τσάρος Νικόλαος Β' υποστήριζε τον Κωνσταντίνο στις συμμαχικές διαπραγματεύσεις), β) η ανάληψη της πρωθυπουργίας στην Γαλλία από τον Alexandre Ribot, γ) η συμμετοχή των ΗΠΑ στον πόλεμο. Ο Βενιζέλος σχημάτισε κυβέρνηση στις 24 Ιουνίου 1917 και στις 28 Ιουνίου συστρατεύθηκε επισήμως με την Αντάντ, κηρύσσοντας τον πόλεμο στις Κεντρικές Δυνάμεις. Παράλληλα, έθεσε ξανά σε λειτουργία την Βουλή που είχε προκύψει από τις εκλογές του Ιουνίου του 1915³⁴.

Όταν η Ελλάδα εισήλθε στον πόλεμο, ο Βενιζέλος έπρεπε αφενός να προασπιστεί τα συμφέροντα της χώρας ελπισόμενος ανάμεσα στα συμφέροντα των Συμμάχων, αφετέρου, έπρεπε να ανασυγκροτήσει τον εθνικό στρατό έτσι ώστε να είναι αξιόμαχος. Η διαδικασία της επιστράτευσης αποδείχτηκε ιδιαίτερα δύσκολη, διότι η χώρα παρέμενε διχασμένη πολιτικά και ο Κωνσταντίνος ήταν εξαιρετικά δημοφιλής. Η νέα κυβέρνηση εφάρμοσε σκληρά μέτρα και προχώρησε σε διώξεις των πολιτικών της αντιπάλων. Η μεγάλη επιτυχία του ελληνικού στρατού υπήρξε η μάχη του Σκρα στις 29-30 Μαΐου του 1918. Ο ελληνικός στρατός συμμετείχε επιτυχώς και στις μάχες του Βαλκανικού Μετώπου τον Σεπτέμβριο του 1918 και συνέβαλε στην ήττα της Βουλγαρίας και την ακόλουθη συνθηκολόγησή της. Η τελευταία αυτή εξέλιξη βάρυνε σημαντικά στην διάσπαση των συμμαχιών των Κεντρικών Δυνάμεων³⁵.

B. Ο τύπος

Οι εφημερίδες της εποχής μπορούν να διαχωριστούν σε αντιβενιζελικές και βενιζελικές. Ο αντιβενιζελικός τύπος δύναται να χωριστεί επιπλέον σε α) *διαμορφωτή γνώμης* και β) σε *λαϊκιστικό*. Πολύ συνοπτικά θα αναφέρουμε κάποιες αντιβενιζελικές εφημερίδες, όπως: η *Νέα Ημέρα*, το *Νέον Αστυ*, το *Εμπρός*, οι *Αθήναι*, η *Ακρόπολις*, η *Εφημερίς* και η *Πολιτική Επιθεώρησης*, η οποία αποτελούσε εβδομαδιαίο περιοδικό. Όλες οι παραπάνω εφημερίδες

32 Λεονταρίτης, (2005), σελ. 31.

33 Λεονταρίτης, (2005), σελ. 62, Μαυρογορδάτος, (2017), σελ. 111.

34 Λεονταρίτης, (2005), σελ.26, Λεμονίδου, (2020), σελ. 176-177.

35 Λεμονίδου, (2020), σελ. 177-178, Μαυρογορδάτος, (2017), σελ. 121.

ανήκαν στην κατηγορία του *διαμορφωτή γνώμης*. Οι *λαϊκιστικές* περιελάμβαναν την *Εσπερινήν*, τον *Χρόνο*, το *Σκριπ* και την *Αστραπή*³⁶.

Οι φιλοβενιζελικές εφημερίδες δεν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με τον ίδιο τρόπο, γιατί δεν περιελάμβαναν *λαϊκιστικά* έντυπα, με εξαίρεση τον *Αστέρα*. Μπορούν όμως να αναφερθούν σύμφωνα με την πολιτική επιρροή που άσκησαν στο βενιζελικό στρατόπεδο και σύμφωνα με το *τιράζ* που είχαν. Τα έντυπα με την μεγαλύτερη κυκλοφορία ήταν η *Πατρίς*, το *Έθνος*, η *Εστία* και ο *Ελεύθερος Τύπος*. Για την *Νέα Ελλάδα* δεν διαθέτουμε πληροφορίες σχετικά με το *τιράζ* της. Εκτός από τις παραπάνω εφημερίδες, φιλοβενιζελικές υπήρξαν οι *Καιροί* (αν και με πολιτικές διακυμάνσεις), ο *Αστήρ*, η *Εθνική*, η *Μηνιαία Επιθεώρησης* και οι γαλλόφωνες *Messenger d' Athènes*, *Drapeau*, *Progrès d' Athènes* και *Verité*³⁷.

Σε σχέση με το θέμα της εργασίας που έχει να κάνει με τον λόγο υπέρ της Αντάντ στον ελληνικό τύπο της περιόδου 1917 και 1918, οφείλουμε να αποδεχτούμε το γεγονός ότι παρουσιάζει *πύκνωση* σε ελάχιστες βενιζελικές εφημερίδες. Αυτό προφανώς οφείλεται στο ότι οι περισσότερες εφημερίδες της εποχής ήταν *εστιασμένες* στην εσωτερική πολιτική και την αντίθεση μεταξύ Βενιζέλου και Κωνσταντίνου. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο *εξεταζόταν* κυρίως υπό το πρίσμα των μελλοντικών διεκδικήσεων που θα προέβαλε η χώρα. Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η διεθνική οπτική στα άρθρα που υποστήριζαν την συμμετοχή της χώρας στο πλευρό της Αντάντ, αν και όπου υπήρχε. Λέγοντας “*διεθνική οπτική*”, εννοούμε μία προσέγγιση των γεγονότων του πολέμου που να υπερβαίνει τις προσδοκίες και τους στόχους των εθνών-κρατών και να εστιάζει σε λιγότερο προφανείς *διασυνδέσεις* μεταξύ τους. Σε κάποια κείμενα η θέση της συστράτευσης με την Αντάντ δεν τεκμηριώνεται με τις διεκδικήσεις και τα πολιτικά και στρατιωτικά οφέλη της Ελλάδας στις μελλοντικές *διαπραγματεύσεις* της ειρήνης, αλλά βασίζεται στους ιδιαίτερους πολιτισμικούς δεσμούς της χώρας με τις χώρες που συνέθεταν την συγκεκριμένη συμμαχία. Η διεθνική προσέγγιση που παρατηρείται στις πολεμικές αναλύσεις της εποχής *συνδέεται* άμεσα και με την διεθνική προσέγγιση της σύγχρονης ιστοριογραφίας, όπως την περιγράφει πολύ εύστοχα ο Jay Winter³⁸. Στις εφημερίδες *Εστία* και *Πατρίς* υπάρχουν δείγματα διεθνικής επιχειρηματολογίας υπέρ της Αντάντ, αλλά εκεί όπου το φαινόμενο αυτό *κορυφώνεται* είναι στην εφημερίδα *Νέα Ελλάδα*, από όπου προέρχεται και το μεγαλύτερο μέρος του πρωτογενούς υλικού της εργασίας.

Η εφημερίδα *Εστία* ανήκε στον Άδωνη Κύρου που ήταν *αγγλόφιλος*. Θεωρείτο *έγκυρη*, *μετριοπαθής*, *συντηρητική*, ενώ παράλληλα υπήρξε *σταθερή* στην στάση της υπέρ του Βενιζέλου και της Αντάντ. Διευθυντής της υπήρξε ο Α. Χρυσάνθης. Η *Πατρίς* ανήκε σε έναν βουλευτή της Άρτας, τον Σπύρο Σίμο, ο οποίος ακολούθησε την επαναστατική κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη το 1916. Διευθυντές της εφημερίδας *διετέλεσαν* οι Γεώργιος Βουτσινάς, Γεώργιος Βεντήρης και Δημήτριος Λαμπράκης. Μέχρι την έκδοση της εφημερίδας *Κήρυξ* τον Μάρτιο του 1916, η *Πατρίς* αποτελούσε το όργανο της παράταξης των Φιλελευθέρων³⁹.

36 Παπαδημητρίου, (1990), σελ. 20-29.

37 Παπαδημητρίου, (1990), σελ. 29-34.

38 Winter, (2014), σελ. 6-7.

39 Παπαδημητρίου, (1990), σελ. 30-31.

Η *Νέα Ελλάς* είχε ως βασικό μέτοχο τον Θαλή Κουτούπη, βουλευτή Λακωνίας και κοινωνιολόγο και τον Πάνο Αραβαντινό, βουλευτή Αργολίδας και Κορινθίας, επίσης κοινωνιολόγο. Μέχρι τις αρχές του 1915 διευθυντής της ήταν ο Γ. Βεντήρης, ο οποίος παραιτήθηκε μαζί με όλους τους συντάκτες για “λόγους δεοντολογίας”. Η εν λόγω εφημερίδα, όχι μόνο στήριξε τον Βενιζέλο και τους Συμμάχους με συνέπεια, αλλά υπήρξε και η μόνη από τις βενιζελικές εφημερίδες που αμφισβήτησε από τον Μάρτιο του 1915 τον ρόλο του βασιλιά ως ρυθμιστή της πολιτικής του Έθνους. Επιπλέον, οι κατηγορίες της εναντίον του Γενικού Επιτελείου για παρεμβάσεις στην πολιτική ζωή της χώρας οδήγησαν στην επίθεση εναντίον του Θαλή Κουτούπη στις 31 Δεκεμβρίου 1915⁴⁰.

Τα αποσπάσματα των εφημερίδων που αποτελούν το πρωτογενές υλικό της παρούσας εργασίας εκτείνονται χρονολογικά από τον Μάρτιο του 1917 έως τον Ιούλιο του 1918. Τα θέματα που εμφανίζονται στα άρθρα αυτά είναι τα εξής: ο φιλελευθερισμός, η δημοκρατία, τα δικαιώματα των λαών, η ελευθερία, η διαρκής ειρήνη, ο ανθρωπισμός. Όλα αυτά αποτελούν αξίες των Συμμάχων και έρχονται σε σύγκριση με την “βαρβαρότητα” των Γερμανών. Επιπλέον, εξετάζονται και εξυμνούνται οι νοοτροπίες των συμμαχικών χωρών, ιδιαιτέρως της Αγγλίας και της Γαλλίας, χωρίς να λείπουν οι αναφορές στο μεγαλείο των Η.Π.Α. Όλα αυτά βέβαια σε αντιπαράθεση με τον αυταρχισμό της Γερμανίας και των Αυτοκρατοριών. Όπως είναι φυσικό, η Αγγλία και η Γαλλία αντιμετωπίζονται ως *προστάτιδες δυνάμεις* απέναντι στο ελληνικό κράτος. Ο μύθος της *προστασίας* παρουσίαζε την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Οθωμανούς ως έργο των Δυτικών Δυνάμεων στο Ναυαρίνο. Σύμφωνα με αυτόν, η Αγγλία και η Γαλλία ήταν αυτές που παρείχαν εγγυήσεις για την ανεξαρτησία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, παραχώρησαν τα Επτάνησα και ενίσχυσαν οικονομικά την Ελλάδα την περίοδο μετά τον πόλεμο του 1897. Όπως ήταν φυσικό, η Ελλάδα όφειλε να συνταχθεί με τις Δυνάμεις της Αντάντ, των οποίων οι παρεμβάσεις στο εσωτερικό της χώρας νομιμοποιούνταν τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν και το μέλλον. Η ελληνική κοινή γνώμη ήταν βαθιά εμποτισμένη με τον μύθο της *προστασίας* των Δυτικών Δυνάμεων και αυτό αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι οι αντιβενιζελικές εφημερίδες απομακρύνθηκαν από αυτόν μόνο μετά τον Εθνικό Διχασμό.⁴¹ Στα αποσπάσματα των εφημερίδων της παρούσας εργασίας γίνεται ιδιαίτερη μνεία στα διαγγέλματα του Ουίλσον και του Λόυντ Τζωρτζ, αλλά και στην συμμετοχή και την συμβολή της Ελλάδας στον πόλεμο, σε συνδυασμό με τις διεκδικήσεις που θα πρέπει να προβάλλει η χώρα στις συνδιασκέψεις της ειρήνης. Η γλώσσα των άρθρων είναι η καθαρεύουσα της εποχής και το ύφος τους αρκετά στομφώδες.

Το θέμα της δημοκρατίας, του φιλελευθερισμού, του ανθρωπισμού και των δικαιωμάτων των λαών εμφανίζεται σε πολλά από τα άρθρα και επαναλαμβάνεται συχνά κατά την διάρκεια των ετών 1917 και 1918. Το πρώτο χρονολογικά άρθρο του πρωτογενούς υλικού της εργασίας προέρχεται από την εφημερίδα *Εστία* της 29ης Μαρτίου 1917 και τιτλοφορείται “Τα δύο κηρύγματα”. Ο τίτλος αναφέρεται στους λόγους που εκφώνησαν ο πρόεδρος των Η.Π.Α. Ουίλσον και ο Άγγλος πρωθυπουργός Λ. Τζωρτζ λίγο πριν την είσοδο της Αμερικής στον πόλεμο. Ο συντάκτης αναφέρει ότι η στιγμή της κάθαρσης από την τραγωδία πλησιάζει και προμήνυμά της αποτελούν οι λόγοι των δύο ηγετών, οι οποίοι είναι οι αντιπρόσωποι των

40 Παπαδημητρίου, (1990), σελ. 31.

41 Παπαδημητρίου, (1990), σελ. 266-267.

δύο κατεξοχήν φιλελεύθερων κρατών. Μπορεί να τους χωρίζει ένας μεγάλος ωκεανός, τους ενώνει όμως η αφοσίωσή τους στα ιδεώδη της ελευθερίας των ατόμων και των εθνών⁴².

Το ίδιο θέμα εξετάζει και ο συντάκτης της *Νέας Ελλάδας* στο άρθρο της 30ής Οκτωβρίου 1917 με τον τίτλο “Ζητήματα αλληλενδετα”. Υποστηρίζει ότι ανάμεσα στους πληθυσμούς των χωρών της Αντάντ δεν υπάρχει ούτε ένας άνθρωπος που θα ήθελε να διακινδυνεύσει την φιλελεύθερη και δημοκρατική διοίκηση των πολιτισμένων κρατών. Παρακάτω προσθέτει ότι ο αγώνας της Συνεννόησης είναι αγώνας υπέρ της ελευθερίας των μικρών εθνοτήτων, υπέρ της δημοκρατίας και του δικαίου των λαών. Αυτός ο αγώνας έχει ως στόχο να αποκτήσουν οι πολίτες κυβερνήσεις που να εκφράζουν το εθνικό τους αίσθημα. Επισημαίνει ακόμη ότι η μάχη γίνεται ανάμεσα στον νέο και τον παλαιό κόσμο, την νέα και την παλαιά κοινωνία και τις πολιτικές αντιλήψεις του παρόντος και του παρελθόντος. Αυτές οι νέες αντιλήψεις θα πρέπει να υπερισχύσουν των παλαιών και να εφαρμοσθούν σε όλο τον κόσμο. Η ειρήνη που θα προκύψει θα πρέπει να περιλαμβάνει και τον εκδημοκρατισμό της Γερμανίας⁴³.

Η έννοια της ειρήνης και του δικαίου αναφέρεται και στο άρθρο της 30ής Ιανουαρίου του 1918 με τον τίτλο “Διά την ιεράν ένωσιν των εθνών-Ποίαν ειρήνην θέλουν οι σύμμαχοι”. Το άρθρο εμφανίζεται στην *Νέα Ελλάδα* και ο συντάκτης του παραθέτει αυτούσιες τις δηλώσεις του Γάλλου ιστορικού Ερνέστου Λαβίς. Σε αυτές γίνεται λόγος για μια προσπάθεια να οργανωθούν οι λαοί υπό κοινούς νόμους που θα σέβονται όλοι μέσα στο πλαίσιο της αξίας του *ανθρωπισμού*⁴⁴. Λίγο καιρό αργότερα, στις 23-02-1918, η *Νέα Ελλάδα* μεταφέρει στους Έλληνες αναγνώστες τις δηλώσεις του Άγγλου πρωθυπουργού Λούντ Τζωρτζ σχετικά με την συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο. Το άρθρο τιτλοφορείται “Ο Άγγλος πρωθυπουργός προς τον ελληνικόν λαόν. Η σημασία της συμμετοχής της Ελλάδος εις τον συμμαχικόν αγώνα”. Και σε αυτές τις δηλώσεις γίνεται λόγος για τον θρίαμβο της ελευθερίας, την ασφαλή θεμελίωση της δημοκρατίας και την επίτευξη της διαρκούς ειρήνης, αξίες που θα διασφαλισθούν μόνο σε περίπτωση καταπολέμησης της απολυταρχικής ισχύος που εκπροσωπεί η Γερμανία και οι σύμμαχοί της⁴⁵. Η ίδια εφημερίδα στις 27 Μαρτίου 1918, σε άρθρο με τίτλο “Οι Σύμμαχοι και τα ελληνικά δίκαια”, υποστηρίζει ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να ταχθεί με το πλευρό της Αντάντ ακόμη κι αν δεν υπήρχε η προσδοκία για εθνικά ανταλλάγματα στο μέλλον, διότι η ιδεολογία του γράφοντος αλλά και των φιλελευθέρων γενικότερα συνδέθηκε από την αρχή του πολέμου με την “εξυπηρέτησιν του *πολιτισμού* διά του αγώνος της Αντάντ”. Συνεπώς, τα εθνικά δίκαια δεν προηγούνται αλλά έπονται στην αξιακή κλίμακα⁴⁶.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το θέμα των νοοτροπιών και των χαρακτηριστικών των Συμμάχων, ανάλογα με την χώρα καταγωγής τους. Η περιγραφή των Συμμάχων ως ανθρώπων και κοινωνιών διατρέχει μεγάλο μέρος της εν λόγω αρθρογραφίας και δείχνει με εύγλωττο τρόπο πώς έβλεπαν-ή πώς θα έπρεπε να βλέπουν-οι βενιζελικοί τους Συμμάχους.

Στις 4 Απριλίου του 1917, η εφημερίδα *Εστία* δημοσιεύει άρθρο με τίτλο “Ο αγγλικός πολιτισμός εντός του ελληνικού πλαισίου”. Εκτός από τους Άγγλους, ο συντάκτης

42 Εστία, 29-03-1917.

20

43 Νέα Ελλάς, 30-10-1917.

44 Νέα Ελλάς, 30-01-1918.

45 Νέα Ελλάς, 23-02-1918.

46 Νέα Ελλάς, 27-03-1918.

20

περιγράφει και τους υπόλοιπους Συμμάχους, ανά χώρα και πολιτισμό. Για τους Ιταλούς λέει ότι έρχονται με μεγάλο ενθουσιασμό να πολεμήσουν στα εδάφη της Μακεδονίας και ότι εμπνέονται τόσο από το μεγαλείο της αρχαίας Ρώμης, όσο και από τις ιδέες της σύγχρονης Ιταλίας. Για τους Ρώσους αναφέρει ότι μοιάζουν με γίγαντες που στο βάδισμά τους σείεται το έδαφος. Οι βροντερές φωνές τους βγαίνουν από χαλύβδινα στήθη και οι ίδιοι παρουσιάζονται ως “επιβλητικοί, ζωηρόφθαλμοι, σοβαροί, ανδρόψυχοι”. Στους Γάλλους αποδίδει τον συνδυασμό του πνεύματος και της επιστήμης, καθώς και τον εκπολιτισμό των λαών. Τονίζει ότι είναι ενθουσιώδεις φίλοι και προστάτες της Ελλάδας και ότι και σε αυτή την συγκυρία δρουν υπέρ αυτής. Τελευταίους περιγράφει τους Άγγλους, θέλοντας να διευκρινίσει ορισμένα πράγματα περί της “εκκεντρικότητας και ιδιοτροπίας του Αγγλικού χαρακτήρος”. Αποκαθιστά λοιπόν τον αγγλικό χαρακτήρα τονίζοντας ότι η εκκεντρικότητα είναι στην πραγματικότητα ευθύτητα και η ιδιοτροπία είναι φιλοσοφική στωϊκότητα και ανυπέρβλητη ακρίβεια. Παρακάτω δηλώνει ότι οι Άγγλοι είναι πνευματικοί απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων περισσότερο και από τους σύγχρονους Έλληνες και ότι είναι ο λαός που συνέδεσε τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό με “την Ακρόπολη της Σιών”, δηλαδή με τον χριστιανικό κόσμο⁴⁷.

Στις 15 Ιουλίου του 1917, η *Νέα Ελλάς*, σε άρθρο που τιτλοφορείται “Πολιτικά διδάγματα από την Αγγλίαν”, εξετάζει το ζήτημα της τιμωρίας όσων προκαλούν εθνικές συμφορές, υπονοώντας φυσικά τον Κωνσταντίνο και τους φανατικούς οπαδούς του. Γράφει λοιπόν ότι η Ελλάδα θα πρέπει να μιμηθεί την Αγγλία στις περιπτώσεις των εχθρών του καθεστώτος και των εθνικών συμφερόντων, η οποία (Αγγλία) δεν διστάζει να κρεμάσει όσους προβαίνουν σε παρόμοιες πράξεις. Παρακάτω αναφέρεται σε πράξεις εθνικής μειοδοσίας που συνέβησαν στην Ελλάδα, όπως η παράδοση της Ανατολικής Μακεδονίας στους Βουλγάρους, ο φόνος αθώων οπαδών του Βενιζέλου και η σφαγή των Άγγλων και Γάλλων ναυτών⁴⁸.

Σε άλλο άρθρο, στις 2 Δεκεμβρίου 1917, με τίτλο “Γαλλικός πολιτισμός. Γερμανική επιστήμη”, ο συντάκτης υπογραμμίζει την υπεροχή της Γαλλίας και του λαού της έναντι των Γερμανών. Τονίζει τον θαυμασμό του απέναντι στο γαλλικό πνεύμα και τον γαλλικό πολιτισμό, τα προσόντα και τις αρετές του γαλλικού λαού. Κλείνει εν είδει αφορισμού, λέγοντας ότι η Γαλλία εξυπηρετεί την ανθρωπότητα, ενώ η Γερμανία την επιβουλεύεται⁴⁹. Το θέμα της προβολής των αρετών των Συμμάχων και ιδιαίτερα των Άγγλων και των Γάλλων, απαντάται και σε άλλα άρθρα αυτού του μικρού corpus. Στις 27 Μαρτίου 1918 εμφανίζεται στην *Νέα Ελλάδα* άρθρο με τίτλο “Οι Σύμμαχοι και τα ελληνικά δίκαια”. Ο γράφων σημειώνει ότι στο δυτικό μέτωπο παίζεται η τύχη του πολιτισμού, αλλά και της Ελλάδας, όπως παίχθηκε στον Μαραθώνα και την Σαλαμίνα, στους πολέμους των βυζαντινών αυτοκρατόρων και στον αγώνα της επανάστασης του 1821 που έκλεισε με την ναυμαχία του Ναυαρίνου. Το τελευταίο αυτό γεγονός, σύμφωνα με τον συντάκτη, ένωσε για πάντα την Ελλάδα με την Αγγλία και την Γαλλία, σε έναν δεσμό που δεν βασίζεται στο συμφέρον, αλλά καθοδηγείται και εμπνέεται από ανώτερα ιδανικά που προέκυψαν από την ευγνωμοσύνη που

47 Εστία, 10-04-1917.

48 Νέα Ελλάς, 15-07-1917.

49 Νέα Ελλάς, 02-12-1917.

αισθάνονται οι χώρες της Δύσης προς την αρχαία Ελλάδα και αυτήν της Ελλάδας προς τις *προστάτιδες Δυνάμεις*⁵⁰.

Το ηθικό των Συμμάχων συγκρίνεται με αυτό των Γερμανών στο άρθρο “Ηθική και υλική δύναμις” της 12ης Απριλίου 1918. Εκεί διαβάζουμε ότι οι Γερμανοί δεν μάχονται υπέρ μεγάλων ιδεωδών που θα μπορούσαν να τους εμπνεύσουν πεποίθηση ότι θα νικήσουν ή αντοχή στη μάχη. Επομένως, και η πιο μικρή αποτυχία δύναται να κάμψει το ηθικό τους. Οι Σύμμαχοι αντιθέτως, εμπνέονται από την ελευθερία και την δημοκρατία, αξίες που ανυψώνουν το ηθικό των στρατών και των λαών και καλλιεργούν την αντοχή και την πίστη στη νίκη. Επιπλέον, η σκέψη ότι ο κάθε στρατιώτης μάχεται ταυτόχρονα υπέρ του ατομικού και του κοινού καλού, “υπέρ του ιδίου συμφέροντος και του συμφέροντος της πολιτισμένης ανθρωπότητας”, ενδυναμώνει και εμπυχώνει τους συμμαχικούς στρατούς⁵¹.

Η Γαλλία εξυμνείται όπως ακριβώς και η Αγγλία ως χώρα που αφομοίωσε με μεγάλη επιτυχία τα ιδανικά της αρχαίας ελληνικής δημοκρατίας, αλλά και ως χώρα που τρέφει “αδερφική αγάπη” για την νέα Ελλάδα και τους κατοίκους της. Στο άρθρο με τίτλο “Η Ελλάς εις τον αγώνα των ανθρωπίνων δικαιών (αποσπάσματα από τας ομιλίας του κ. Πασαγιάννη εν Κερκύρα)”, στις 25-05-1918, ο συντάκτης χαιρετίζει την Γαλλία γιατί εκείνη σώζει την ελευθερία των ανθρώπων και των λαών και γιατί το αίμα των στρατιωτών της ποτίζει το δέντρο της ελευθερίας⁵². Από τα πληθωρικά αυτά κείμενα δεν λείπει βέβαια και η εξύμνηση της Αμερικής. Η Αμερική θεωρείται η χώρα που δεν έχει τίποτε να κερδίσει από τον πόλεμο και εισήλθε σε αυτόν λόγω των “υψηλών σκοπών, τους οποίους επιδιώκει η Αντάντ”. Για τον συγγραφέα του άρθρου “Το δίκαιον της Αμερικής” οι υψηλοί αυτοί σκοποί συγκρούστηκαν με τον “νοσηρόν υλισμόν” των τελευταίων ετών και την “υπολογιστική πολιτική” της Γερμανίας, η οποία μετέτρεψε τα υψηλά ιδανικά σε ουτοπία⁵³.

Κλείνοντας το θέμα των χαρακτηριστικών, των νοοτροπιών και των αρετών που αποδίδουν οι συγγραφείς των κειμένων στις χώρες της Αντάντ και τους πληθυσμούς τους, αξίζει να αναφερθούμε σε ένα άρθρο της 24ης Ιουλίου 1918 που αποκαθιστά για άλλη μία φορά την φήμη της Αγγλίας. Αναφέρεται σε έναν λόγο του Βαυαρού πρωθυπουργού Φον Ντάνιελ, ο οποίος επιτέθηκε στην Αγγλία λέγοντας ότι έχει “κοσμοκρατορικές βλέψεις” και ότι ο στόχος της είναι η υποταγή όλων των λαών. Ο συντάκτης ισχυρίζεται ότι μπορεί στην Γερμανία να υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν αυτές τις φλυαρίες προκειμένου να δικαιολογήσουν τον άκρατο μιλιταρισμό της χώρας τους. Παράλληλα, τονίζει ότι αποτελεί ευτύχημα για την ανθρωπότητα το γεγονός ότι πολλά από τα πλουτοφόρα μέρη της γης βρίσκονται υπό αγγλική προστασία και ότι οι θαλάσσιες δίοδοι ανήκουν στην βρετανική Αυτοκρατορία. Το ενδεχόμενο να αντικαταστήσει την φιλελεύθερη Αγγλία στις κτήσεις της η “εγωιστική” Γερμανία, αυτή που εκμεταλλεύεται και καταπιέζει τους πάντες, “θα ήτο αφόρητος δι’ όλους τους λαούς τυραννία”⁵⁴.

50 Νέα Ελλάς, 27-03-1918.

51 Νέα Ελλάς, 12-04-1918.

52 Νέα Ελλάς, 25-05-1918.

53 Νέα Ελλάς, 28-06-1918.

54 Νέα Ελλάς, 24-07-1918.

Στην θεματολογία των άρθρων των εφημερίδων ανήκει και το ζήτημα της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο, το οποίο συνδυάζεται αφενός με την συμβολή της χώρας στους στόχους της Αντάντ και αφετέρου με τις διεκδικήσεις της μετά την λήξη του πολέμου.

Στις 25 Ιουλίου του 1917 η *Νέα Ελλάς* επισημαίνει ότι η σύνταξη του ελληνικού στρατού με τον στρατό της Ανατολής αναδιαμορφώνει την θέση των πραγμάτων στην Βαλκανική, κατοχυρώνει τον στρατηγό Σαράιγ από κάθε προδοτικό αιφνιδιασμό και αλλάζει την στρατιωτική ισορροπία στον Αίμο υπέρ της Αντάντ. Ο γράφων θεωρεί ως πρώτη φιλελληνική κίνηση την αναγνώριση των ελληνικών δικαιωμάτων στην Ήπειρο κατά την Συνδιάσκεψη των Παρισίων⁵⁵. Την 1η Ιανουαρίου του 1918, η *Πατρίς*, κάνοντας έναν απολογισμό του προηγούμενου έτους στο άρθρο “Χαιρετίζομεν το 1918”, αναφέρει ότι το έτος που μόλις τελείωσε προσέθεσε στην ελληνική ιστορία μία από τις μεγαλύτερες εθνικές νίκες, ίσως μεγαλύτερη και από αυτήν της επανάστασης του 1821. Ολόκληρο το έθνος, εμπνεόμενο από τον “Ηρώα του”, τον Βενιζέλο, έσπευσε, έστω και αργοπορημένα, να πάρει μέρος στον πόλεμο και να κατοχυρώσει μία θέση στην “Κοινωνίαν των Εθνών του Δημοκρατικού μέλλοντος του Κόσμου”⁵⁶. Προϊόντος του 1918, εμφανίζονται και άλλες αναφορές του ρόλου της Ελλάδας στον πόλεμο, όπως αυτή της 27ης Μαρτίου στο άρθρο “Οι Σύμμαχοι και τα ελληνικά δίκαια”. Ο συντάκτης τονίζει ότι όπως η Ελλάδα οφείλει να προσφέρει στον αγώνα όλες της τις δυνάμεις και να διακινδυνεύσει τα πάντα υπέρ της νίκης των Συμμάχων, έχει και το δικαίωμα να διεκδικήσει τα δικάια της. Και τα δίκαια αυτά είναι να δει τα παιδιά της ενωμένα κάτω από το ίδιο δημοκρατικό πολίτευμα, με κοινή νομοθεσία, κοινό εθνικό στρατό, κοινή γλώσσα και θρησκεία⁵⁷.

Τέλος, η προβολή του ρόλου της Ελλάδας στον πόλεμο φτάνει σε σημεία υπερβολής, όπως στο άρθρο “Η Ελλάς και η Ευρώπη” της 2ας Μαΐου 1918. Ο συγγραφέας του θεωρεί ότι οι Σύμμαχοι πρέπει να αποκτήσουν ακριβή εικόνα της στάσης της Ελλάδας κατά το τελευταίο στάδιο του πολέμου και αναφέρει ότι το 1918 η Ελλάδα είναι το μόνο τμήμα της Ανατολικής Ευρώπης όπου η Αντάντ έχει επιρροή. Αν έπρεπε να εγκαταλείψουν (οι Σύμμαχοι) την Ελλάδα, δεν θα έχαναν μόνο ολόκληρη την ανατολική Ευρώπη, αλλά και την Μικρά Ασία και τις θάλασσες που την περιβρέχουν. Ακόμη και η εκστρατεία της Παλαιστίνης και της Μεσοποταμίας θα κινδύνευαν, ενώ θα κόβονταν και οι ευρωπαϊκές συνδέσεις με την διώρυγα του Σουέζ. Αν τα γερμανικά υποβρύχια διατηρούσαν βάσεις στις ακτές της Ελλάδας, τότε η Αντάντ δεν θα μπορούσε πλέον να συνεχίσει να κυριαρχεί στην Ανατολική Μεσόγειο⁵⁸.

Ιδιαίτερης μνείας είναι ένα άρθρο της 1ης Απριλίου 1918 που υπογράφεται από τον Γ.Σ. Φραγκούδη και έχει τίτλο “Η Ελλάς απέναντι των Συμμάχων και η κυβέρνηση απέναντι του ελληνικού λαού”. Ο συγγραφέας του δηλώνει ότι συμφωνεί με τον πρωθυπουργό ότι “αν κατορθώσωμεν να αποπλύνωμεν τον ρύπον του παρελθόντος” και να συστρατευθούμε με τους Συμμάχους δίνοντας και το αίμα μας για την νίκη, τότε υπάρχει ελπίδα να αναγνωριστούν τα δίκαια του ελληνισμού. Ωστόσο, εκφράζει την ανησυχία του ως προς τον ανεφοδιασμό της Ελλάδας και την κινητικότητα στο Μακεδονικό μέτωπο, όπου η επίθεση θα

55 Νέα Ελλάς, 25-07-1917, “Επί των γεγονότων: η διεθνής θέσις της Ελλάδος”.

56 Πατρίς, 01-01-1918.

57 Νέα Ελλάς, 27-03-1918.

58 Νέα Ελλάς, 02-05-1918.

έπρεπε να έχει ήδη αρχίσει. Και διερωτάται: “τί θα συμβεί, αν στο μεταξύ γίνει ειρήνη; Ποιος θα αναλάβει να βγάλει τους Βούλγαρους από την Ανατολική Μακεδονία;” Πιο κάτω αμφισβητεί την απόλυτη εξάρτηση της Ελλάδας από τους Συμμάχους και το γεγονός ότι η χώρα δεν διαθέτει δικό της σχέδιο εκστρατείας ούτε δευτέρα γραμμή οχυρώσεως σε ώρα άμυνας. Εντυπωσιάζεται από το ότι επί Κωνσταντίνου οι Σύμμαχοι έκαναν προσφορές στην Ελλάδα προκειμένου να εξέλθει από την ουδετερότητα, ενώ σήμερα, που η χώρα είναι έτοιμη να πολεμήσει στο πλευρό τους υπό την αρχηγία του “εμπνευσμένου ανδρός”, εκείνοι (οι Σύμμαχοι) καθυστερούν τον ανεφοδιασμό της. Κατά τη γνώμη του γράφοντος, το Πανελλήνιο Συνέδριο των Αθηνών θα έπρεπε να ακολουθήσει και ένα Ελληνικό Συνέδριο εν Παρισίοις, όπου οι αντιπρόσωποι του ελληνικού λαού θα μπορούσαν να κάνουν γνωστά τα δίκαια της Ελλάδας. Εκτός αν η κυβέρνηση πιστεύει ότι επαρκεί μόνη της σε όλα και ότι το μόνο που πρέπει να κάνουν οι υπόλοιποι Έλληνες είναι “να εξυμνώμεν επί 24 ώρας το ημερονύκτιον αυτήν και τους Συμμάχους”. Το έθνος όμως, κατά τον συγγραφέα, πρέπει να ξέρει που πηγαίνει και γιατί πηγαίνει⁵⁹.

Στον αντίποδα αυτών των αναλύσεων περί του πολέμου βρίσκονται τα άρθρα της *Πολιτικής Επιθεώρησης*, εβδομαδιαίου περιοδικού που ξεκίνησε να κυκλοφορεί τον Ιανουάριο του 1916 και ιδρύθηκε από τον βουλευτή Άρτας Αλέξανδρο Καραπάνο και τους Ίωνα Δραγούμη και Γεώργιο Μπούσιο, βουλευτές Μακεδονίας. Το περιοδικό αυτό ήταν σαφώς αντιβενιζελικό και τόσο το κύρος του, όσο και οι παρεμβάσεις του στα γεγονότα της εποχής, το τοποθετούν ανάμεσα στις σημαντικές πηγές που διαθέτουμε για την συγκεκριμένη περίοδο⁶⁰. Οι απόψεις που εκφέρει η *Πολιτική Επιθεώρηση* σε σχέση με την Αντάντ παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για να κατανοήσει κάποιος την πολιτική ατμόσφαιρα της εποχής.

Την 1η Ιανουαρίου 1917, στο άρθρο που τιτλοφορείται “Ανασκόπησις των εξωτερικών γεγονότων του 1916”, ο συντάκτης αναφέρει μεταξύ άλλων ότι η Αγγλία, για να φέρνει σε δύσκολη θέση όχι μόνο τους ουδέτερους, ώστε να τους αναγκάζει να μην ανεφοδιάζουν την Γερμανία, αλλά και τους ίδιους τους συμμάχους της ώστε να τους εκβιάζει να υποκύπτουν στην θέλησή της, έχει στα χέρια της το μέγα όπλο των γαιανθράκων. Δίνοντας ή αρνούμενη κάρβουνα, επιβάλλει σε όλους εκείνο που θέλει. Και επειδή ακόμη ορίζει και τις θάλασσες, είναι στο χέρι της να αφήνει ή να εμποδίζει και την προμήθεια καρβούνων από την Αμερική. Ένα άλλο θέμα που έφερε σε δυσκολίες τους ουδέτερους είναι η κατακράτηση, το άνοιγμα και η λογοκρισία των ταχυδρομείων και η κυριαρχία της Συνεννοήσεως στις τηλεγραφικές συγκοινωνίες του κόσμου⁶¹. Σε άρθρο της 7ης Ιανουαρίου 1917 με τίτλο “Εξωτερική Επιθεώρησις”, ο συγγραφέας διατείνεται ότι ο ίδιος και οι ομοϊδεάτες του δεν θέλουν τον πόλεμο εναντίον της Συνεννοήσεως, αν αναγκασθούν όμως να πολεμήσουν κατά της Συνεννοήσεως, θα το κάνουν όχι διότι συμάχησαν με τους εχθρούς της, αλλά διότι ως κράτος ανεξάρτητο και κυρίαρχο, έχουν, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, το δικαίωμα να υπερασπισθούν την κυριαρχία και την ανεξαρτησία τους απέναντί της. Διότι είναι διεθνώς παραδεγμένο ότι όταν ξένα κράτη προσβάλλουν ένα κράτος που θέλει να μείνει ουδέτερο, το κράτος αυτό έχει το δικαίωμα και την υποχρέωση να υπερασπισθεί την παραβιαζόμενη

59 Νέα Ελλάς, 01-04-1918.

60 Παπαδημητρίου, (1990), σελ. 26.

61 Πολιτική Επιθεώρησις, 01/01/1917.

ουδετερότητά του και με τα όπλα στο χέρι. Παρακάτω αναφέρει ότι οι σύμμαχοι της Αγγλίας όσο περνά ο καιρός υποδουλώνονται περισσότερο σ' αυτήν όπως εκείνοι που δανείζονται από τοκογλύφους...⁶².

Στις 14 Ιανουαρίου 1917, σε άρθρο με τίτλο “Τα θαύματα της Αγγλογαλλίας στην Ελλάδα”, ο Ίδας (Ιων Δραγούμης), γράφει ότι το κράτος δεν φοβάται τον Βενιζέλο ούτε τους λιγοστούς βενιζελικούς. Φοβάται την ξενική επέμβαση και γι' αυτό βαστά σφιχτά τα λουριά εκείνων που είναι ύποπτοι ότι μπορούν να ακολουθήσουν τον αρχηγό τους σε ανθελληνικές επιχειρήσεις μαζί με τους Αγγλογάλλους. Πιο κάτω αναφέρει ότι ο ίδιος βλέπει δύο σκοπούς για το έθνος μας τώρα: πώς να γλιτώσει ο τόπος από την μεγάλη μπόρα των μεγάλων κρατών που ολοένα τριγυρίζουν και τον επιβουλεύονται και πώς να εξαγνισθεί η ψυχή μερικών από την εισβολή του φραγκισμού μέσα της με μορφή σνομπισμού, ξιπασιάς, ξενολατρίας, ξενοδουλείας, χρηματισμού, δωροδοκίας, τιμομανίας, φιλοδοξίας, αρριβισμού, ασυνειδησίας, αναξιοπρέπειας και δουλοφροσύνης, κάθε λογής παλαιανθρωπίας ή ελαφρομυαλιάς⁶³.

Τα επιχειρήματα εναντίον της Αντάντ συνεχίζονται το αμέσως επόμενο διάστημα. Στις 28/01/1917, στο κεντρικό άρθρο της Εξωτερικής Επιθεώρησης, ο συντάκτης αναφέρει ότι είναι πασίγνωστες οι βλέψεις της Γαλλίας στη Συρία, την Αλσατία και Λωρραίνη, της Ιταλίας στις μεσημβρινές επαρχίες της Αυστρίας, της Ρασίας στην Κωνσταντινούπολη και τα Στενά και σε μεγάλο τμήμα της Μικράς Ασίας, της Αγγλίας στην Μεσοποταμία και Αραβία. Συνεχίζει γράφοντας ότι είναι γνωστά τα διαβολικά σχέδια της Αντάντ για να πείσουν (οι Σύμμαχοι) την Τουρκία να μείνει ουδέτερη. Η Αντάντ καταπατεί το δόγμα των εθνικοτήτων όταν την συμφέρει και παράδειγμα έχουμε την Αγγλία που δημιουργεί προτεκτοράτο στην Αίγυπτο και την Κύπρο, όπου δεν υπάρχει καθόλου αγγλικός πληθυσμός, την Ιταλία που καταλαμβάνει την Τριπολίτιδα και τη Λιβύη, τη Ρωσία που θέλει τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη. Σε σχέση με τη νότα της γερμανικής κυβέρνησης προς τους ουδέτερους, αναφέρει ότι οι αντίπαλοι (η Αντάντ) δεν θέλησαν να διαπραγματευθούν όρους ειρήνης στηριζόμενους στο δόγμα των εθνικοτήτων και της ελευθερίας των λαών, γιατί θα κινδύνευε τότε η κυριαρχία των Άγγλων επί των Μπόερς και των Ιρλανδών, αυτή των Άγγλων, Γάλλων και Ιταλών επί της Βορείου Αφρικής και η προσάρτηση και αφομοίωση ξένων πληθυσμών απ' τη Ρωσία, καθώς και η πιεστική κηδεμονία επί της Ελλάδας. Γράφει λοιπόν ότι η Αγγλία απάντησε για την Ελλάδα τα εξής: “Όσον διά την Ελλάδα, οι Σύμμαχοι, εις τους οποίους μία συνθήκη απένειμε την ιδιότητα των προστατιδών Δυνάμεων, δεν έκαμαν άλλο παρά να αξιώσουν εγγυήσεις τας οποίας δικαιούνται, να λάβουν δυνάμει της ιδιότητός των αυτής, διά να εξασφαλίσουν τα στρατεύματά των εναντίον των γερμανικών μηχανορραφιών”⁶⁴.

Λίγες μέρες αργότερα (04/02/1917), στο άρθρο της Εξωτερικής Επιθεώρησης αναφέρεται ότι η χώρα διατελεί υπό ιερά εξέταση. Η στάση των Συμμάχων της Συνεννόησης και προπάντων των δύο δυτικών, απέναντι της Ελλάδος, αν κρίνει κανείς από τον τύπο των χωρών αυτών και από την συμπεριφορά των αντιπροσώπων τους, πολιτικών και στρατιωτικών, είναι καθαρά εχθρική. Καταλαμβάνουν εδάφη ελληνικά...Κακομεταχειρίζονται τους Έλληνες όλους, όσοι δεν είναι βενιζελικοί. Τους βενιζελικούς τους δωροδοκούν και τους κατατάσσουν στη μυστική τους αστυνομία για να προδίδουν το κράτος. Κρατούν τον

62 Πολιτική Επιθεώρησης, 07/01/1917.

63 Πολιτική Επιθεώρησης, 14/01/1917.

64 Πολιτική Επιθεώρησης, 28/01/1917.

αποκλεισμό της Ελλάδος ενώ έχουν εκτελεσθεί οι όροι των διακοινώσεών τους. Και πεθαίνουν παιδιά και δηλητηριάζονται γέροι, από την έλλειψη ή την κακή ποιότητα του ψωμιού. Κάνουν επίσχεση, επίταξη, αγγάρευση (διότι δεν τολμούν ακόμη να κάνουν και κατάσχεση) των ελληνικών εμπορικών πλοίων, όχι μόνο σε δικά τους λιμάνια-οπότε το μέτρο αυτό θα είχε τον χαρακτήρα αντιποίνων κατά το διεθνές δίκαιο (όσο αδικαιολόγητα και αν είναι στην περίπτωση αυτή τα αντίποινα, αφού δεν υπήρξε πράξη ελληνική απαιτούσα ποινική καταστολή)- αλλά και σε ελληνικά λιμάνια και μάλιστα ελληνικά που δεν κατέχονται ούτε από επαναστάτες του Βενιζέλου ούτε από στρατιωτικές δυνάμεις της Συνεννοήσεως. Και ονομάζουν την αυθαίρετη πράξη ναύλωση. Συνεχίζει λέγοντας ότι βουλιάζουν (οι Σύμμαχοι) ψαροπούλες που ψαρεύουν και κατάσχουν ψάρια ή άλλα τρόφιμα που μεταφέρονται από τόπο σε τόπο για να τραφούν οι πεινασμένοι κάτοικοι. Κλαίουν και οδύρονται ιησουητικά για το σχίσμα μεταξύ των Ελλήνων, και αυτοί, με όργανό τους τον Βενιζέλο, είναι οι γνήσιοι και μόνοι δημιουργοί του...Αυτοί με το όργανό τους επιβουλεύονται την βασιλεία και τον Βασιλέα. Αυτοί θέλουν να χωρίσουν την νόμιμη κυβέρνηση από τον λαό⁶⁵.

Στις 18 Μαρτίου του 1917, στο κεντρικό άρθρο της εξωτερικής επιθεώρησης αναφέρεται ότι υπάρχουν σήμερα τέσσερις Ελλάδες, μία υπόδουλος στους Γερμανοβουλγάρους (η ανατολική Μακεδονία), μία υπόδουλος στις τέσσερις Δυνάμεις της Συνεννοήσεως (Μακεδονία μέση και δυτική, Κρήτη και Κυκλάδες με δήθεν ελληνική διοίκηση στασιαστική, Θάσος με διοίκηση γαλλική, Λήμνος με διοίκηση αγγλική, τμήμα της Ηπείρου με διοίκηση ιταλική), μία υπό την προστασία των Δυνάμεων της Συνεννοήσεως (Επτάνησα εκτός της Ιθάκης και της Λευκάδας) και μία τέλος δήθεν ελεύθερη (το υπόλοιπο της Ελλάδας)⁶⁶.

Κλείνοντας την αναφορά στον αντίλογο απέναντι στα βενιζελικά έντυπα που υπερασπίζονταν την Αντάντ, αξίζει να διαβάσει κάποιος το άρθρο που έγραψε ο Ίων Δραγούμης στην Πολιτική Επιθεώρηση στις 3 Ιουνίου 1917. Ο τίτλος είναι “Το μάθημα των πραγμάτων”. Μεταξύ άλλων γράφει ότι η Ελλάδα κατήντησε προτεκτοράτο των ξένων Δυνάμεων. Μετά από έξι μήνες επώδυνης εποχής αποκλεισμού, πείνας και παντοίων ταλαιπωριών και ταπεινώσεων, θεωρείται η ώρα κατάλληλη για να δοθεί το τελειωτικό χτύπημα κατά του Βασιλιά και της Ελλάδας. Επιδίδεται διακοίνωση των τριών Δυνάμεων, με την οποία αξιώνεται η παραίτηση του Βασιλιά και καθιερώνεται δικαίωμα προστασίας αυτών επί της Ελλάδας. Αλλοιώνεται έτσι αυθαίρετα η διεθνής θέση του Κράτους...Η Ελλάδα, αποδεχόμενη και αυτή την διακοίνωση, έχασε συγχρόνως και τον λαοφίλητο Βασιλιά της και την πολιτική της ανεξαρτησία...Όπως το όνομα του Βενιζέλου συνδέθηκε άρρηκτα με την έννοια της εξυπηρετήσεως ξένων συμφερόντων και της μισθοφορίας, έτσι και το όνομα του Βασιλιά Κωνσταντίνου είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την έννοια της ανεξαρτησίας της Ελλάδας.

Παρακάτω ο Δραγούμης προτείνει την συνένωση των εθνών της Εγγύς Ανατολής, η οποία είναι η μόνη που μπορεί να σώσει και την Ελλάδα και την Ανατολή από κάθε επιβολή εκ μέρους του ενός ή του άλλου συνδυασμού Μεγάλων Δυνάμεων. Η Εγγύς Ανατολή, μέσω του

65 Πολιτική Επιθεώρησης, 04/02/1917.

66 Πολιτική Επιθεώρησης, 18/03/1917.

ομοσπονδιακού συνασπισμού των εθνών της, πρέπει και αυτή να καταστεί Μεγάλη Δύναμη προς εξασφάλιση της ανεξαρτησίας της...Εύχεται στο τέλος οι κοινές συμφορές να σταθούν μαθήματα για όλους τους βαλκανικούς πολιτικούς, για να ροδίσει στην Ανατολή η χαραυγή της απολύτρωσής της⁶⁷.

Όπως βλέπουμε, στα παραπάνω άρθρα κυριαρχούν τα θέματα της διατήρησης της ανεξαρτησίας της Ελλάδας και της κυριαρχίας της στα εθνικά της εδάφη, διακυβεύματα που τίθενται σε κίνδυνο με την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Οι Μεγάλες Δυνάμεις κατακρίνονται για τις απροκάλυπτες επεκτατικές τους βλέψεις, την καταπάτηση του δόγματος των εθνικοτήτων και την δημιουργία προτεκτοράτων. Ενώ στον φιλοβενιζελικό τύπο χαρακτηρίζονται με θετικό πρόσημο ως *προστάτιδες*, εδώ μετατρέπονται σε τυραννικούς κηδεμόνες της Ελλάδας. Αλλά εκτός από την φυσική καταπάτηση της κυριαρχίας της χώρας, οι δυτικοί Σύμμαχοι προβαίνουν-σύμφωνα με τους συντάκτες-στην ηθική και πνευματική της αλλοίωση μέσω του *φραγκισμού*, όρου που περιλαμβάνει την ξενομανία, τον αρριβισμό, την δουλοφροσύνη, τον σνομπισμό και έρχεται σε αντίθεση με τις καθιερωμένες αξίες του τόπου. Ενώ λοιπόν στον βενιζελικό τύπο η Δύση συνδέεται άμεσα με την Ελλάδα ως συνέχεια του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, για τον Δραγούμη η Ελλάδα “συνομιλεί” πολιτισμικά με την Εγγύς Ανατολή και τα Βαλκάνια, που θα μπορούσαν να καταστούν το αντίπαλο δέος των δυτικών Μεγάλων Δυνάμεων.

Γ. Ο γαλλικός τύπος

Όπως είναι φυσικό, η στάση της Ελλάδας κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ιδιαίτερα κατά το διάστημα της ουδετερότητάς της, απασχόλησε τον συμμαχικό τύπο της εποχής, κυρίως τον γαλλικό. Το ενδιαφέρον του γαλλικού τύπου της εποχής για την Ελλάδα αντανακλούσε οπωσδήποτε την εμπλοκή της γαλλικής πολιτικής στα ελληνικά θέματα. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι γαλλικές εφημερίδες, ανεξάρτητα από τον πολιτικό τους προσανατολισμό, παρουσίαζαν στους Γάλλους αναγνώστες μία ομοιογενή εικόνα της Ελλάδας. Αυτό είχε να κάνει σαφώς με την γαλλική προπαγάνδα, που είχε δύο στόχους: α) από τη μια να απαξιώσει τον βασιλιά Κωνσταντίνο ως θερμό γερμανόφιλο που προέβαινε ακόμη και σε αντισυνταγματικές ενέργειες προκειμένου να προωθήσει την πολιτική της ουδετερότητας και β) να εδραιώσει το κύρος του Βενιζέλου, ο οποίος αγωνιζόταν για την δημοκρατία και την πρόοδο στην Ελλάδα, απολαμβάνοντας τη στήριξη της πλειοψηφίας των Ελλήνων⁶⁸. Οπωσδήποτε, ο γαλλικός τύπος ελεγχόταν από το *bureau de Presse*, τμήμα του υπουργείου Πολέμου και υπεύθυνο για την λογοκρισία. Όσον αφορά στα ελληνικά θέματα, η λογοκρισία απαγόρευε ό,τι δεν συνήδε με την επίσημη γαλλική προπαγάνδα. Κυρίως παρενέβαινε για να απαγορεύσει τυχόν σχόλια που θα εξέθεταν τις ισχυρές πιέσεις της Αντάντ στην Ελλάδα προκειμένου να εισέλθει στον πόλεμο ως σύμμαχός της και φυσικά για να εμποδίσει την διαρροή πληροφοριών σε σχέση με την σκληρή στάση των Συμμάχων γενικότερα απέναντι στην Ελλάδα⁶⁹.

Κατά το πρώτο διάστημα του πολέμου ο γαλλικός τύπος δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Ελλάδα. Το γεγονός που κέντρισε την προσοχή των γαλλικών εφημερίδων ήταν η

67 Πολιτική Επιθεώρησις, 03/06/1917.

68 Lemonidou, E, (2013), σελ. 1.

69 Lemonidou, E, (2013), σελ. 2.

απόβαση των συμμαχικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη στις 5 Οκτωβρίου 1915 και η δεύτερη παραίτηση του Βενιζέλου από την πρωθυπουργία, που συνέβη την ίδια μέρα. Η άρνηση του Κωνσταντίνου να συναινέσει στη συστράτευση της Ελλάδας με τις δυνάμεις της Αντάντ χαρακτηρίστηκε από τα γαλλικά πρωτοσέλιδα ως βασιλικό πραξικόπημα (coup d'Etat du roi) και ως εξέγερση ενάντια στο Κοινοβούλιο και το έθνος (un acte de revolte contre le Parlement et la nation). Την εικόνα της Ελλάδας κηλίδωνε η προδοσία απέναντι στους Σέρβους, αλλά και ενώπιον της Αντάντ⁷⁰.

Το επόμενο χρονικό διάστημα, οι γαλλικές εφημερίδες, με στόχο να επηρεάσουν τη γαλλική κοινή γνώμη, έβαλαν στο στόχαστρο τον Κωνσταντίνο και τους υπουργούς του. Σύμφωνα με τις προβλέψεις των Γάλλων δημοσιογράφων, μία παρατεταμένη ουδετερότητα της Ελλάδας θα μπορούσε να οδηγήσει στην εδραίωση της βουλγαρικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια. Παραπέρα, μία ενδεχόμενη νίκη των Βουλγάρων θα περιόριζε την Ελλάδα στα σύνορά της πριν το 1912, ενώ μία νίκη των Τούρκων θα της στερούσε τα νησιά. Η κυβέρνηση Ζαΐμη καθώς και αυτή του Σκουλούδη που ακολούθησε, αποδοκιμάστηκαν πολύ έντονα από τον γαλλικό τύπο. Οι δηλώσεις του Σκουλούδη για αποπλισμό των Σέρβων ή των Συμμάχων στρατιωτών του μετώπου της Ανατολής σε περίπτωση που αυτοί θα εισέρχονταν σε ελληνικό έδαφος, ενέτεινε ακόμη περισσότερο τα εχθρικά σχόλια των Γάλλων, οι οποίοι τώρα έβλεπαν ότι οι Γάλλοι και οι Άγγλοι στρατιώτες κινδύνευαν στην Ελλάδα. Οι απειλές εναντίον του Κωνσταντίνου -σε περίπτωση που η Ελλάδα θα στρεφόταν εναντίον των Σέρβων- έγιναν αποκάλυπτες: “θα μπορούσε να μη μείνει πέτρα πάνω στην πέτρα στην Αθήνα, κι αν τα κανόνια μας σέβονται την Ακρόπολη, σίγουρα θα έφταναν το βασιλικό ανάκτορο”⁷¹.

Ο Άθως Ρωμάνος, Έλληνας διπλωμάτης στην Γαλλία, ασκούσε συχνά επιρροή στην εφημερίδα *Le Temps*, η οποία, εκτός από την ετήσια συνδρομή της ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι, απολάμβανε από αυτήν και μία επιχορήγηση. Σε αντάλλαγμα, η εφημερίδα καλείτο να υιοθετήσει μία πιο συμβιβαστική στάση απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση, να παρουσιάσει άρθρα θετικά για την Ελλάδα ή να διαψεύσει αρνητικά σχόλια για την ελληνική πολιτική. Η συγκεκριμένη εφημερίδα δεν υπήρξε η μόνη που επιχορηγείτο από την ελληνική κυβέρνηση. Το 1914 είχε ήδη ιδρυθεί από την ελληνική αντιπροσωπεία στο Παρίσι η *Commission de Presse*, της οποίας μέλη ήταν μεταξύ άλλων ο Ρωμάνος, ο Νικόλαος Πολίτης και ο Α. Βλαστός. Η επιτροπή αυτή είχε ως στόχο να διαχειρίζεται τα χρήματα που ελάμβανε από το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών και που προορίζονταν για τον τύπο. Ωστόσο, οι δωρεές αυτές δεν κατάφεραν να εξευμενίσουν τα γαλλικά έντυπα, ειδικά στα τέλη Μαΐου του 1916, όταν το οχυρό Ρούπελ παραδόθηκε στους Βούλγαρους. Ο γαλλικός τύπος μιλούσε για νέα ελληνική προδοσία. Στις 30 Μαΐου 1916, ο Stephen Pichon έγραφε στην *Petit Journal* ότι η χώρα (η Ελλάδα) μπορούσε πλέον να δει πόσο της κόστιζαν η πίστη του βασιλιά της στην γερμανική υπεροχή και η άρνησή του να ακούσει τη φωνή του σπουδαίου ανθρώπου του κράτους (*grand homme d'Etat*), του Βενιζέλου⁷².

Όταν ο Βενιζέλος ανακοίνωσε την επαναστατική κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη, οι γαλλικές εφημερίδες υποδέχτηκαν το γεγονός με ενθουσιασμό, ως τη μόνη ελπίδα για να σωθεί η Ελλάδα. Στις 29 Σεπτεμβρίου η *Petit Journal* έγραψε ότι “ο σπουδαίος Κρητικός έκανε τη

70 Lemonidou, E, (2013), σελ. 2.

71 Lemonidou, E, (2013), σελ. 3.

72 Lemonidou, E, (2013), σελ. 3-4.

σπουδαία χειρονομία” (Le grand Cretois a fait le grand geste), τονίζοντας ότι όλοι περίμεναν την άφιξη του αρχηγού των φιλελευθέρων και ότι η είσοδος του στην πολιτική σκηνή θα επιτρέψει στον ελληνικό λαό να σώσει από το ναυάγιο οτιδήποτε μπορεί να σωθεί⁷³. Παρόλα αυτά, τα γαλλικά έντυπα δεν παρέλειπαν να υπογραμμίσουν ότι οι Σύμμαχοι δεν είχαν καμία σχέση με τα τεκταινόμενα στο εσωτερικό της Ελλάδας. Η Figaro επιβεβαίωνε ότι οι εκπρόσωποι της Αντάντ στην Αθήνα παρακολουθούσαν τα δραματικά γεγονότα ως απλοί θεατές (en simples spectateurs), ενώ η Temps ανέφερε ότι οι Σύμμαχοι παρακολουθούσαν τις εξελίξεις με συμπάθεια που πήγαζε από την παλαιά και παραδοσιακή φιλία τους προς την Ελλάδα⁷⁴.

Οι επιθέσεις του γαλλικού τύπου απέναντι στον βασιλιά της Ελλάδας και τις κυβερνήσεις που ανεβοκατέβαιναν στη χώρα, κατάφεραν να επηρεάσουν την κοινή γνώμη στη Γαλλία, σε τέτοιο βαθμό ώστε οι Γάλλοι βιομήχανοι να αρνούνται να συνάψουν σχέσεις με Έλληνες εμπόρους, από τη στιγμή που η Ελλάδα δεν αποφάσιζε να συνταχθεί με την Αντάντ. Η εχθρική στάση των Γάλλων κορυφώθηκε μετά τα Νοεμβριανά. Τα γεγονότα χαρακτηρίστηκαν ως “η ενέδρα της Αθήνας” ή “η επίθεση της Αθήνας”, ενώ δεν έλειψαν και τίτλοι όπως: “Το γαλλικό αίμα κυλάει στην Αθήνα”. Ο Κωνσταντίνος κατηγορήθηκε ως ο βασικός υπαίτιος της σφαγής των Γάλλων ναυτικών. Αυτό που δεν μπορούσαν να κατανοήσουν οι Γάλλοι αναγνώστες, ήταν το γεγονός ότι δεν υπήρξε καμία αποζημίωση για τους Γάλλους ναυτικούς και το ότι, αντί η Αντάντ να περάσει στη δράση, εξακολουθούσε να διαπραγματεύεται με τον Κωνσταντίνο⁷⁵.

Στις αρχές του 1917 τα ελληνικά θέματα εμφανίζονταν όλο και πιο σπάνια στον γαλλικό τύπο. Αυτό οφειλόταν στο ότι οι γαλλικές εφημερίδες αναγκάστηκαν από την λογοκρισία να σταματήσουν να επιτίθενται στον βασιλιά της Ελλάδας, αλλά και να αποφεύγουν τα θετικά σχόλια προς τον Βενιζέλο. Η κυβέρνηση του A. Briand είχε αποφασίσει να διαπραγματευθεί με τον Κωνσταντίνο, οπότε θα έπρεπε να ηρεμήσουν τα πνεύματα και στην κοινή γνώμη. Από την άλλη, η στάση της Ιταλίας στην διάσκεψη της Ρώμης, άφηνε να εννοηθεί ότι η γειτονική χώρα δεν θα ανεχόταν ούτε μία μεγάλη Ελλάδα, ούτε έναν ισχυρό Βενιζέλο. Μετά την επιβολή λογοκρισίας οι Γάλλοι δημοσιογράφοι έπαψαν να ασχολούνται με την Ελλάδα. Εξάλλου, υπήρχαν και φλέγοντα ζητήματα, όπως τα προβλήματα του ανεφοδιασμού της Γαλλίας, η ρωσική επανάσταση και η ενδεχόμενη είσοδος των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής στον πόλεμο⁷⁶.

Το πολιτικό σκηνικό θα αλλάξει στην Γαλλία στα τέλη Μαρτίου του 1917. Η πτώση του Aristide Briand από την πρωθυπουργία οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην πολιτική που άσκησε σε σχέση με το ελληνικό ζήτημα. Ακόμη και οι οπαδοί του τον κατηγορήσαν για την (ευνοϊκή) στάση του απέναντι στον βασιλιά της Ελλάδας, πράγμα που -σύμφωνα με αυτούς- εξέθετε την γαλλική αξιοπρέπεια. Στις 20 Μαρτίου 1917 την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Alexandre Ribot, ο οποίος υιοθέτησε εντελώς διαφορετική τακτική απέναντι στην Ελλάδα. Η άνοδος του Ribot στην εξουσία σε συνδυασμό με την αμερικανική παρέμβαση, την ρωσική επανάσταση, τις επιτυχίες της Αντάντ και τις αποτυχίες της Γερμανίας, είχαν ως συνέπεια

73 Lemonidou, E, (2013), σελ. 4-5.

74 Lemonidou, E, (2013), σελ. 5-6.

75 Lemonidou, E, (2013), σελ. 6-7.

76 Lemonidou, E, (2013), σελ. 8.

ένα νέο ενδιαφέρον των Γάλλων δημοσιογράφων για την Ελλάδα, αυτή τη φορά χωρίς το εμπόδιο της λογοκρισίας⁷⁷.

Τα σχόλια εναντίον του βασιλιά της Ελλάδας έγιναν ακόμη πιο έντονα. Αμέσως μετά την ανάλυση της πρωθυπουργίας από τον Ribot, οι γαλλικές εφημερίδες άρχισαν να δημοσιεύουν πληροφορίες για εξεγέρσεις στα ελληνικά νησιά (Ζάκυνθος, Κεφαλονιά, Σκιάθος) ενάντια στην “τυραννία” του Κωνσταντίνου. Στις 11 Απριλίου, η εφημερίδα *Le Temps* κατηγορούσε τον Κωνσταντίνο ότι από την αρχή του πολέμου βρισκόταν σε επικοινωνία με το Βερολίνο χάρις στον τηλεγράφο χωρίς καλώδιο που διέθετε το βασιλικό ανάκτορο. Στις 20 Απριλίου, η *Echo de Paris* δημοσίευε άρθρο με τίτλο “Faites la Republique, Venizelos!”. Σιγά σιγά άρχισε να γίνεται λόγος για την επικείμενη παραίτηση του Κωνσταντίνου. Η λύση στο ζήτημα δόθηκε όταν οι Σύμμαχοι έστειλαν στην Ελλάδα τον Charles Jonnart ως υψηλό επιτετραμμένο, προκειμένου να προκαλέσει την καθαίρεση του Κωνσταντίνου, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 12 Ιουνίου. Όπως ήταν φυσικό, οι γαλλικές εφημερίδες υποδέχτηκαν με πανηγυρισμούς τις νέες εξελίξεις. Η *Petit Parisien* στις 13 Ιουνίου έκανε λόγο για “ηθική νίκη των Συμμάχων”. Η *Liberté* ανέφερε ότι το όνειρο για μια γερμανική Ελλάδα έλαβε τέλος και ότι μια νέα εποχή ξεκινάει, γεμάτη υποσχέσεις. Μετά την παραίτηση του Κωνσταντίνου, το ενδιαφέρον των γαλλικών εφημερίδων για τα ελληνικά θέματα υποχώρησε σημαντικά. Ασφαλώς, δεν έλειψαν τα άρθρα που αναφέρονταν στην άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία, καθώς και στην είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ⁷⁸.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Στην γενική εισαγωγή των τριών τόμων που τιτλοφορούνται *The Cambridge History of The First World War*⁷⁹, ο Jay Winter διακρίνει τέσσερις γενιές ιστορικών που έγραψαν για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Την πρώτη γενιά την αποκαλεί “γενιά του Μεγάλου Πολέμου” (*Great War generation*). Σ’ αυτήν εντάσσονται λόγιοι, πρώην στρατιώτες και δημόσιοι λειτουργοί που είχαν άμεση γνώση του πολέμου είτε μέσα από την προσωπική τους συμμετοχή σε αυτόν είτε μέσω κάποιας εναλλακτικής υπηρεσίας που προσέφεραν στη χώρα τους. Κεντρικό ρόλο στο έργο τους καταλαμβάνει το κράτος με τη μορφή της κεντρικής εξουσίας στα μετόπισθεν και στο μέτωπο του πολέμου. Το μεγαλύτερο σε όγκο έργο αυτής της γενιάς υπήρξε η συγγραφή 133 τόμων για την οικονομική και την κοινωνική ιστορία του πολέμου, υπό την αιγίδα του Carnegie Endowment for International Peace. Οι συγγραφείς αυτής της σειράς ήταν άμεσα εμπλεκόμενοι στην εξέλιξη του πολέμου ή ήταν εκείνοι που εκλήθησαν να αντιμετωπίσουν τις συνέπειές του. Επιπλέον, η πρώτη αυτή γενιά της ιστοριογραφίας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποτελείται και από αυτούς που έγραψαν memoirs με στόχο να δικαιολογήσουν τα πεπραγμένα τους. Η γκάμα αυτών των memoirs ήταν ποικίλη: από αναμνήσεις στρατηγών και υπουργών σχετικά με τη συμβολή τους στη νίκη, μέχρι απομνημονεύματα που απήλλασαν τον συγγραφέα από την ευθύνη της ήττας. Ακόμη, υπήρχαν και πιο επίσημα συγγράματα, γραμμένα από πρώην στρατιώτες για λογαριασμό

77 LEMONIDOU, E. (2013), σελ. 8-9.

78 LEMONIDOU, E. (2013), σελ. 9-12.

79 *The Cambridge History of The First World War*, Cambridge University Press, 2014.

εθνικών σχολών επιτελικού προσωπικού, με στόχο να αποτελέσουν “μαθήματα” για το μέλλον⁸⁰.

Η δεύτερη γενιά ιστορικών που έγραψαν για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παίρνει τον τίτλο της “γενιάς των 50 χρόνων”. Αυτοί οι ιστορικοί έγραψαν στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και κατά τη διάρκεια της επόμενης του 1960. Η γενιά αυτή έγραψε όχι μόνο πολιτική ιστορία από “τα πάνω”, αλλά ασχολήθηκε και με την κοινωνική διάσταση του πολέμου, η οποία οριζόταν ως “ιστορία των κοινωνικών δομών και των κοινωνικών κινήματων”. Ωστόσο, η συνομιλία της πολιτικής με την κοινωνική ιστορία διέφερε πολύ από την ιστορία που είχε γραφτεί κατά τα χρόνια ανάμεσα στον Α΄ και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτό οφειλόταν στο ότι οι ιστορικοί της γενιάς των 50 χρόνων είχαν πρόσβαση σε πηγές και αρχεία που ήταν άγνωστα πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Επιπλέον, κατά την δεκαετία του 1960 χρησιμοποιήθηκαν ευρέως το φιλμ και άλλα οπτικά μέσα. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η είσοδος της τηλεόρασης στη ζωή των πληθυσμών προσήλωσε ένα μεγάλος μέρος των θεατών στην ιστορική αφήγηση.⁸¹

Η εμβληματική σειρά ντοκυμαντέρ που προώθησε το BBC το 1964, εμπλουτισμένη με κινηματογραφικά αρχεία της εποχής, υποστηριζόταν από έναν εντυπωσιακό αριθμό στρατιωτικών ιστορικών. Πολλοί από τα εκατομμύρια θεατών που παρακολούθησαν τη σειρά είχαν λάβει μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτό όμως που ήταν πιο σημαντικό κατά τον Winter, ήταν ότι όσοι είχαν μείνει στα μετόπισθεν, οι οικογένειες των στρατιωτών, μέσα από τα ντοκυμαντέρ ενσωμάτωσαν τις ιστορίες του πολέμου στις δικές τους οικογενειακές αφηγήσεις. Κατά την δεκαετία του 1960, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος μεταφέρθηκε από τα πανεπιστήμια στο πιο δημοφιλές και προσοδοφόρο πεδίο της δημόσιας ιστορίας, το οποίο περιλάμβανε μουσεία, εκθέσεις, ταινίες και τηλεόραση. Την ίδια εποχή, το Imperial War Museum του Λονδίνου ξεπερνούσε σε επισκεψιμότητα πολλά από τα αξιοθέατα της πόλης.⁸²

Πέρα από τη νοσταλγία των επιζώντων του πολέμου, κατά την δεκαετία του 1960 η Ευρώπη του 1914 δεν υπήρχε πια. Η Βρετανική Αυτοκρατορία ανήκε στο παρελθόν. Το ίδιο και η γαλλική Αλγερία και η γαλλική πολιτιστική αποστολή (*mission civilisatrice*) στην Νότια Ασία και την Αφρική. Η Γερμανική Αυτοκρατορία επίσης δεν υπήρχε, ενώ τα ανατολικά της εδάφη μετά το 1945 είχαν παραχωρηθεί στην Πολωνία και τη Ρωσία. Η Γιουγκοσλαβία, η Αυστρία και η Ουγγαρία αποτελούσαν ανεξάρτητα κράτη και η Σοβιετική κοινωνία δεν είχε καμία σχέση με αυτήν του 1917.⁸³

Την δεκαετία του 1960 υπήρχε η νοσταλγία για τον κόσμο όπως ήταν πριν το 1914. Αυτός ο κόσμος για πολλούς ήταν ιδανικός, για κάποιους απλώς εξιδανικευμένος. Το 1964 ο ποιητής Philip Larkin, στο ποίημα με τίτλο “MCMXIV” έγραφε: “Never such innocence,/ Never before or since”. Πολλά από τα ιστορικά συγγράμματα, όπως και πολλά από τα ντοκυμαντέρ που προβάλλονταν σε σχέση με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εστίαζαν στην αντίθεση ανάμεσα στον κόσμο πριν το 1914 και σ’αυτόν που ακολούθησε. Η δραματικότητα αυτών

80 Winter, J. (2014), σελ. 1-2.

81 Winter, J. (2014), σελ. 2.

82 Winter, J. (2014), σελ. 2-3.

83 Winter, J. (2014), σελ. 3.

των έργων επιτεινόταν από την αίσθηση της φρίκης του Δυτικού Μετώπου αλλά και από αυτήν της παρακμής, της πτώσης του μεγαλείου που κυριάρχησε στην Αγγλία -και όχι μόνο- μετά το 1945. Η αποσταθεροποίηση του κόσμου συνδεόταν με την χρονιά του 1914, όταν ολόκληροι πληθυσμοί έντιμων και αθώων ανθρώπων ξεκίνησαν να μάχονται για έναν πόλεμο που οδήγησε σε έναν ακόμη πιο τρομερό. Κατά την δεκαετία του 1960 υπήρχε η αντίληψη για την προδοσία μίας τυφλής ελίτ που θυσίασε αμέτρητες ζωές προς χάριν γενικευμένων όρων, όπως *τιμή ή δόξα*.⁸⁴

Την τρίτη γενιά ιστορικών που έγραψαν για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο Winter την αποκαλεί “γενιά του Βιετνάμ”. Εκτείνεται στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, οπότε και δημιουργήθηκε ένα ευρύ αντιμιλιταριστικό κίνημα στην Αγγλία, τις Η.Π.Α. και την Ευρώπη. Στο ευρωπαϊκό έδαφος ωστόσο, η κοινή γνώμη αντιδρούσε και στην πυρηνική αποτροπή, αφού ο πόλεμος στη Μέση Ανατολή το 1973 αποσταθεροποιούσε οικονομικά τις αναπτυγμένες χώρες. Πάντως η αίγλη του “δίκαιου πολέμου” του 1939-1945 είχε πλέον ξεθωιάσει και οι νεώτερες γενιές θεωρούσαν ότι το πολεμικό γεγονός είναι καταστροφικό και για τους ηττημένους και για τους νικητές.⁸⁵

Μέσα σε αυτήν την ατμόσφαιρα αναδύθηκαν οι πιο σκοτεινές ιστορίες του Α΄ Παγκοσμίου Πόλεμου. Σαφώς υπήρχαν ακόμη οι λόγιοι που επέμεναν ότι ο Μεγάλος Πόλεμος αποτελούσε έναν ευγενή σκοπό και οι νικητές του είχαν το δίκαιο με το μέρος τους. Ωστόσο, υπήρχαν και άλλοι που περιέγραφαν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως μία φρικιαστική σπατάλη ζωών και ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Τα πιο επιδραστικά έργα αυτής της γενιάς γράφτηκαν από τρεις ετερόκλητους συγγραφείς. Ένας από αυτούς ήταν ο Paul Fussel, βετεράνος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου που είχε τραυματιστεί σε μάχη και έγραψε μία κλασική μελέτη με λογοτεχνικά στοιχεία, το *The Great War and Modern Memory*, το 1975. Ο ίδιος ήταν καθηγητής λογοτεχνίας και δημιούργησε μία δική του ερμηνεία του πολέμου, υποστηρίζοντας ότι ο πόλεμος του 1914-1918 αποτελούσε ένα *ειρωνικό γεγονός*, του οποίου οι προσδοκίες και η τελική έκβαση ήταν δύο εντελώς διαφορετικά πράγματα. Όπως βλέπουμε, η ρομαντική αφήγηση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχε χάσει πια το νόημά της. Για τους συγγραφείς αυτής της γενιάς ο πόλεμος των χαρακωμάτων ήταν μαζικός θάνατος και οι στρατιώτες που τον βίωσαν, υπό τις ριπές του πυροβολικού και τον βομβαρδισμό με αέρια, έχασαν κάθε αντίληψη περί δοξασμένου πολέμου. Ο Fussel ονόμασε ονόμασε το ύφος αυτό *ειρωνικό*.⁸⁶

Ο επόμενος συγγραφέας ήταν ο Sir John Keegan, που δημοσίευσε ένα βιβλίο έναν χρόνο αργότερα (1976) και το οποίο συνομιλούσε με το σύγγραμμα του Fussel. Ο Keegan ήταν εκπαιδευτής στο Royal Military College στο Sandhurst, αλλά και ένας άνθρωπος του οποίου η φιλάσθενη φύση από την παιδική του ηλικία δεν επέτρεπε την συμμετοχή του στον πόλεμο. Το ερώτημα που διατύπωσε ήταν το εξής: “Is the battle possible?” (Είναι εφικτή η μάχη;). Η απάντηση που έδωσε στο έργο του *The face of Battle*, ήταν μάλλον θετική, αλλά για τις μάχες του παρελθόντος, όχι του 20ού αιώνα. Πράγματι, αυτοί που πολέμησαν το 1415 στη μάχη του Agincourt, θα μπορούσαν να τρέξουν στον παρακείμενο λόφο και να σωθούν. Οι πεζικάριοι που πολέμησαν στο Waterloo τέσσερεις αιώνες αργότερα, μπορούσαν να φτάσουν

84 Winter, J. (2014), σελ. 3.

85 Winter, J. (2014), σελ. 4.

86 Winter, J. (2014), σελ. 4.

αργοπορημένοι κατά μία ημέρα. Το 1916 όμως, στη μάχη του Somme ή σε εκείνη του Verdun, δεν υπήρχε δυνατότητα διαφυγής. Η βιομηχανοποίηση του πολέμου και τα θανατηφόρα βολίδια (lethal projectiles) στον αέρα πάνω από τα χαρακώματα, απέκλειαν κάθε δυνατότητα διαφυγής. Μόνο η μάχη του Stalingrad κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μπορούσε να συγκριθεί σε φρίκη με αυτές του Somme και του Verdun. Με το βιβλίο αυτό, ο Keegan, ένας στρατιωτικός ιστορικός, έθεσε ζητήματα που αφορούσαν στον ανθρώπινο και τον ψυχολογικό παράγοντα στους στρατιώτες, εστιάζοντας κυρίως στο οριακό σημείο (breaking point) των μαχομένων.⁸⁷

Το 1979 ο Eric Leed, ιστορικός διαποτισμένος από την ανθρωπολογία, έγραψε ένα βιβλίο επίσης πρωτοποριακό. Ο τίτλος του ήταν *No Man's Land: Combat and Identity in World War I*. Στο έργο αυτό ο Leed επηρεάστηκε από τον ανθρωπολόγο Victor Turner. Το αντικείμενο του *No Man's Land* ήταν η οριακή κατάσταση των στρατιωτών του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι άνθρωποι αυτοί δεν ανήκαν πλέον στον παλαιό κόσμο, απ' τον οποίο είχαν προέλθει, αλλά δεν μπορούσαν και να δραπετεύσουν από το ενδιάμεσο σημείο (no man's land) στο οποίο βρίσκονταν. Αυτό ήταν το συναισθηματικό τοπίο των στρατιωτών του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, όπως το περιέγραψε ο Leed. Επρόκειτο για ανθρώπους που δεν μπορούσαν πλέον να γυρίσουν στα σπίτια τους, για τους οποίους ο πόλεμος ήταν το σπίτι τους και που τον ίδιο τον πόλεμο τον ανακατασκεύασαν τα χρόνια που ακολούθησαν τον Αφοπλισμό. Επρόκειτο για νευρωσικούς του πολέμου, για άτομα με Μετατραυματικό Σύνδρομο Άγχους, αλλά και διάφορους στρατιωτικοποιημένους “πειρατές” των αμέσως επόμενων χρόνων του πολέμου, τους Freikorps που προετοίμασαν το έδαφος για την έλευση των Ναζί. Ο Winter επισημαίνει ότι το αντικείμενο των τριών έργων ήταν η τραγικότητα των στρατιωτών των χαρακωμάτων που επέζησαν, αλλά σηματοδεύτηκαν ανεξίτηλα από αυτήν την εμπειρία. Τους παραλληλίζει με τους επιζώντες της Χιροσίμα, οι οποίοι έφεραν το “αποτύπωμα του θανάτου”.⁸⁸

Η τέταρτη και τελευταία γενιά ιστοριογράφων του Α' Παγκοσμίου Πολέμου είναι για τον Winter η *διεθνική γενιά*, αν μπορούμε να μεταφράσουμε έτσι τον όρο *transnational generation*. Η γενιά αυτή έχει μία σφαιρική προοπτική, με την έννοια ότι επιχειρεί να γράψει για τον πόλεμο όχι αποκλειστικά με ευρωπαϊκούς όρους και παράλληλα να ερμηνεύσει τη σύγκρουση ως διευρωπαϊκή, διατλαντική και όχι μόνο. Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν ο πρώτος πόλεμος ανάμεσα σε βιομηχανοποιημένες χώρες που εκτάθηκε μέχρι τη Μέση Ανατολή, την Κίνα, την Αφρική, τα νησιά Φόκλαντ και που άντλησε στρατιώτες από την Αδελαΐδα, το Βανκούβερ, το Κέϊπτάουν και τη Βομβάη, προκειμένου να τους χρησιμοποιήσει στο επίκεντρο των μαχών, την Ευρώπη. Επιπλέον, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος δημιούργησε την Σοβιετική Ένωση του Λένιν και του Στάλιν και την Τουρκία του Ατατούρκ. Ακόμη, πυροδότησε τα αιτήματα για αποαποικιοποίηση, αφού οι υποσχέσεις για αυτοδιάθεση των λαών δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ. Άλλωστε, οι οικονομικές δυσκολίες που ανέκυψαν κατά τον πόλεμο στις παλαιές αυτοκρατορικές δυνάμεις, υπέσκαψαν σημαντικά την ικανότητά τους να διατηρήσουν τις αποικίες τους ανά τον πλανήτη.⁸⁹

87 Winter, J. (2014), σελ. 4-5.

88 Winter, J. (2014), σελ. 5.

89 Winter, J. (2014), σελ. 6.

Ωστόσο, ο Winter επισημαίνει ότι θα πρέπει να διακρίνουμε την *διεθνή προσέγγιση* (*international approach*) που συναντούμε σε πολλές από τις παλαιότερες ιστορίες του Cambridge από την *διεθνική προσέγγιση* του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Για πολλά χρόνια ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος πλαισιωνόταν από ένα σύστημα διεθνών σχέσεων στο οποίο το εθνικό και το αυτοκρατορικό επίπεδο στην σύγκρουση και την συνεργασία θεωρούνταν ως δεδομένα. Η *διεθνική ιστορία* όμως δεν αφορμάται από ένα κράτος για να μετακινηθεί σε άλλα, παρά λαμβάνει πολλαπλά επίπεδα ιστορικής εμπειρίας ως δεδομένα. Τα επίπεδα αυτά μπορεί να βρίσκονται κάτω ή πάνω από το εθνικό επίπεδο.⁹⁰

Ο όρος *transnational* συναντάται αρχικά κατά την δεκαετία του 1990, όταν η συζήτηση περί *παγκοσμιοποίησης* έμοιαζε να απειλεί το γόητρο του έθνους-κράτους στην συγγραφή της ιστορίας. Παρόλα αυτά η εθνική ιστορία εξακολουθεί να αποτελεί την κυρίαρχη μορφή ιστοριογραφίας παγκοσμίως. Η διεθνική ιστορία έτσι όπως την ορίζει και την εκπροσωπεί ο Winter και η πολυπληθής ομάδα ιστορικών που συνέβαλαν στην έκδοση του *Cambridge History of the First World War*, είναι μάλλον μία συναρπαστική διανοητική και μεθοδολογική διαδικασία που αφορμάται από μία καθόλα δημοκρατική και όχι ιεραρχική θέαση της ιστορίας και των δρώντων προσώπων της. Η συγκριτική διάσταση στην διεθνική ιστορία αποτελεί τεχνική και όχι ένα εννοιολογικό πλαίσιο. Αυτό που ενδιαφέρει πραγματικά είναι οι διαδικασίες και τα επίπεδα της ιστορικής εμπειρίας όπως συνδέονται μεταξύ τους. Έτσι, η διεθνική οπτική καθιστά αδιάσπαστα μέρη ενός ενιαίου συνόλου τα ιστορικά υποπεδία της στρατιωτικής και οικονομικής ιστορίας, της τεχνολογίας, της οικονομίας του πολέμου, της ηγεσίας, της λογιστικής, της διεθνούς ιστορίας και των συνθηκών της ειρήνης, της ιστορίας των μαχών και των ανταρσιών, της ιστορίας του φύλου, της εργασίας και της οικογένειας. Αυτή η τελευταία χαρακτηρίζεται από τον Winter ως ο ισχυρότερος φορέας (*most powerful vector*) της διεθνικής ιστορίας. Άλλα υποπεδία της ιστορικής διαδικασίας που ενδιαφέρουν την διεθνική οπτική είναι η ζωή των πολιτών, η καθημερινή ζωή, η ιστορία της μνήμης και της μνημειακής κουλτούρας, η ιστορία του σώματος και των συναισθημάτων. Διαρρηγνύοντας τα όρια ανάμεσα στους επιστημονικούς κλάδους, το έργο της διεθνικής ιστορίας συνίσταται στο να υποστηρίζει τις κοινές εμπειρίες των ιστορικών παραγόντων με στόχο την κατανόηση του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ως πολυσχιδούς φαινομένου. Επομένως, η μεθοδολογία και η ευαισθησία της διεθνικής ιστορίας δρουν και κινούνται πέρα από εθνικές και πολιτικές ταυτότητες προκειμένου να αναλύσουν τον πόλεμο ως ένα σφαιρικό γεγονός.⁹¹

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος δεν κατέχει περίοπτη θέση στην ελληνική συλλογική μνήμη. Αυτό οφείλεται σε πολλούς λόγους και κυρίως στην καθυστέρηση της Ελλάδας να εισέλθει στον πόλεμο και την σύντομη συμμετοχή της σε αυτόν. Επιπλέον, ο Μεγάλος Πόλεμος επισκιάστηκε από άλλα γεγονότα στην Ελλάδα: τους Βαλκανικούς Πολέμους που προηγήθηκαν και αποτέλεσαν έναν εθνικό θρίαμβο, τον Εθνικό Διχασμό που στάθηκε και η

90 Winter, J. (2014), σελ. 6.

91 Papadimitriou, D. (2018), σελ. 1-2.

αιτία της καθυστέρησης της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο και την Μικρασιατική Καταστροφή που τον ακολούθησε.

Η παραπάνω εργασία είχε ως στόχο να αναδείξει τη σύνδεση της Ελλάδας με το παγκόσμιο γεγονός του Μεγάλου Πολέμου, όχι μόνο λόγω της στρατηγικής της θέσης στην άκρη της Ευρώπης, αλλά κυρίως λόγω της ιδεολογικής της “συνομιλίας” με την Αντάντ. Τα άρθρα των ελληνικών εφημερίδων της εποχής προσπαθούσαν να επηρεάσουν την κοινή γνώμη υπέρ της Αντάντ όχι μόνο με την “υπόσχεση” ή την προσδοκία των νέων κτήσεων, των νέων χωρών, αλλά μέσω των πολιτισμικών δεσμών που συνέδεαν την Ελλάδα με την δημοκρατική Γαλλία και την φιλελεύθερη Αγγλία. Δεσμοί, που, κατά την γνώμη των συντακτών τους, δεν θα μπορούσαν ποτέ να φέρουν κοντά την Ελλάδα με την Γερμανία. Ο τύπος, η προπαγάνδα, ήταν ένα από τα σημεία σύγκλισης του ευρωπαϊκού με τον ελληνικό πολεμικό μύθο. Η παρούσα εργασία επιχείρησε να φέρει στην επιφάνεια στοιχεία της ελληνικής ιστορίας του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου που διαφοροποιούνται από την παραδοσιακή εθνική ιστορική οπτική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς πηγές

Εφημερίδες

-*Εστία*

-*Νέα Ελλάς*

-*Πατρίς*

Περιοδικά

-*Πολιτική Επιθεώρησης*

Δευτερογενείς πηγές

-Fitzzi, G. (2017), “Emotionalisation, Propaganda and Latent Europe: French and German Sociologists Debating the War”, p. 113-129, στο *The Intellectual Response to the First World War- How the Conflict Impacted on Ideas, Methods and Fields of Enquiry*. Edited by Sarah Posman, Cedric Van Dijck, Marysa Demoor. Sussex Academic Press.

-Lemonidou, E. (2013), “La Grèce à la Une pendant la Grande Guerre”, p. 1-18, *Cahiers Balkaniques* [En ligne], 41/2013, URL: <http://journals.openedition.org/ceb/3969>, DOI: <https://doi.org/10.4000/ceb.3969>. Πρόσβαση 11 Ιανουαρίου 2026.

-Papadimitriou, D. (2018), “The Cambridge History of the First World War, Jay Winter (ed.)”, στο *Historiein* 17 (1). DOI:10.12681/historein.10398 . Πρόσβαση 13 Ιανουαρίου 2026.

-Rasmussen, A. (2014), “Mobilising minds”, p. 390-417, στο *The Cambridge History of the First World War*, Volume III, Civil Society. Cambridge University Press, United Kingdom.

- Taylor, P.M., (1999), *British Propaganda in the 20th Century- Selling Democracy*. Edinburgh University Press.

-Whyte, M, (2008), “The Uses and Abuses of Nietzsche in the Third Reich: Alfred Baeumler’s “Heroic Realism”, *Journal of Contemporary History*, Apr. 2008, Vol. 43, No. 2, p. 171-194. Sage Publications, Ltd. https://www.jstor.org/stable/30036502?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents . Πρόσβαση 18 Οκτωβρίου 2025.

- Winter, J, (2014), “General Introduction”, p. 1-10, στο *The Cambridge History of the First World War*, Volume I, Global War. Cambridge University Press, United Kingdom.

-Βερέμης, Θ., Κολιόπουλος, Γ. (2006), *Ελλάς, Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

-Κωστής, Κ. (2020), “Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας”, *Η διαμόρφωση του ελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη. 36

-Λεμονίδου, Ε. (2020), *Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918). Ιστορία μίας οικουμενικής καταστροφής*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”.

-Λεονταρίτης, Γ. (2005), *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

-Μαυρογορδάτος, Γ. (1996), *Εθνικός Διχασμός και μαζική οργάνωση. Οι Επίστρατοι του 1916*. Αθήνα.

-Μαυρογορδάτος, Γ. (2017), *1915, Ο Εθνικός Διχασμός*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

-Παπαδημητρίου, Δ. (1990), *Ο Τύπος και ο Διχασμός, 1914-1917*. Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα 1990.

-Παπαδημητρίου, Δ. (2014), “Οι Επίστρατοι στα χρόνια του πρώτου πολέμου: πολιτική βία και “ακροδεξιές συμπεριφορές”, στο *Αρχαιοτάξιο*, τχ. 16, Νοέμβριος 2014, σελ. 13-23. Αφιέρ. “Η Ακροδεξιά στο φως της ιστορίας”.

